

TANULMÁNYOK

GENERAL TIBOR

BUDA KATONAI HELYZETE A HANYATLÓ OSZMÁN BIRODALOMBAN ÉS VÉDELMEINEK KÖRÜLMÉNYEI AZ 1686-OS OSTROM SORÁN

„Egy óranyi igazság többet ér,
mint hetven évi imádság!”

(*Hádís a törökkori Buda várpalotájában*)

1680 körül a Kárpát-medencében fekvő földrajzi egységet aligha lehetett az egykori értelemben „Magyarország”-nak nevezni. E térség közepébe, hatalmas háromszögmént, az Oszmán Birodalom boszniai, kanizsai, budai, egri, váradi és temesvári pasalikjai ékelődtek be.¹ Az „ország” keleti részén — immáron másfél évszázada — az Erdélyi Fejedelemség küzdött az önállóságért, kitevé a tatárok dúlásának, ha a Magas Porta haragját magára vonta. Észak-Magyarországon Thököly Imre, a „kuruc király” tartott kisebb-nagyobb erősségeket és területeket, ingadozó számú híveket hatalma alatt.² Nyugat—északnyugaton — a Habsburg Örökös Tartományokhoz csatolva — az ún. Magyar Királyság nyögte keservesen a hadak járását. Erdély nyugati sávja, a Partium, ütköző zóna volt az oszmán szandzsákokkal, s mint ilyen, a „senki földje” lévén, valójában mindenki kedvére szipolyozhatta. E sokféle politikai érdekszféra gyújtópontjában, „Káfirisztán” szélén,³ ott állt az „iszlám erős bástyája”, „Budín” vára és „Peste” városa, vagy ahogy az előbbi Mátyás király piros palotájáról a névtelen török poéta elnevezte: a gyönyörű „Kizil elma”, vagyis „Piros alma” (az alma-hasonlatot a törökök Damaszkuszra és Bécsre is alkalmazták; ez utóbbit „Arany almá”-nak nevezték).

A hanyatló Oszmán Birodalom udvari és katonai intézményei, nyugati vazallusai

Az oszmánok uralmi térségét Hódító Mehmed a XV. század végére tette birodalomná. Ez az „igazi katonaállam” jól működő intézményeivel a XVI. század végére elérte, hogy területe vetekedett Európáéval,⁴ de nem létezhetett a leigázott népek adói és a hadizsákmány nélkül, így a XVII. században sem hagyott fel a hódításokkal. A *Szent Háború* eszméje, melynek célja, hogy a *hitellenek földjét* (dár ül-harb)

1 A XVII. századi Magyarország szétaprózottságát kitűnően ábrázolja *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora c. művében. Bp., 1965. Az Oszmán Birodalom a XVII. századra annyira szét volt aprózva pasalikokra, hogy ez a körülmény egymagában is a hanyatlását jelzi, ugyanis a sok pasa beosztása pénzforrást jelentett a kinevezők számára.

2 1683-ban a Dunántúl lakossága tömegesen hódolt be a török uralomleveleket osztogató Thökölynek, hogy a török dúlást elkerüljék.

3 Az iszlám szerint a hitellenek országai az ördögök lakta „Káf” hegyén túl terülnek el; innen a „Káfirisztán”. Ez szinonim a „dár ül-harb”-bal, de a török krónikások, szélesebb értelemben, amazzt szívesebben használták.

4 *Fekete Lajos*: Budapest a török korban. Bp., 1944. 189. o.-án és *V. J. Parry, H. Inalcik, A. N. Kurat and J. S. Bromley*: A History... of the Ottoman Empire to 1730 című mű (a továbbiakban: A History...), Cambridge 1976. 166—167. o.-ain lévő vázlatok mellett mi *R. Várkonyi Agnes*: Buda visszavívása 1686. c. művének (Bp. 1984. 90. o.-án található vázlatot használtuk.

A TÖRÖK BIRODALOM A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN ÉS A BUDAI VILAJET

— A Birodalom határai
 A budai vilajet

0 500 km

(R. Várkonyi Ágnes: *Buda visszavétele 1686.* [Bp., 1984.] c. művének 90. oldaláról)

az *iszlám országává* (dár ül-iszlám) tegye, mindenekelőtti norma maradt,⁵ noha a politikusok már engedtek a „harcos iszlám” szigorából. Az európai politikai struktúrához való alkalmazkodás jegyében előtérbe került a *dár asz-sulh* elve, ami az iszlámmal szerződött szövetséges, esetleg adózó országot jelent.⁶ Ennek érdekes példája „az ellenségem ellensége: barát” ősi szabályán alapuló francia—oszmán szövetség⁷ volt, mely 1525 óta két tűz közé szorította az Ausztriai Házat. A „szerződés” azonban de facto nem jelentette a hódításról való lemondást, csak annak alkalmas időre való elhalasztását. A szakaszos hódítás sémáját Rázsó Gyula dolgozta ki a hazai hadtörténelmi irodalomban.⁸ Az „örf”-öt, egy másik rugalmas elvet⁹ alkalmazva, a szultánok elébe vághattak minden jogi aktusnak, miközben az „emberi természet”-re és a „józan ész”-re hivatkozhattak. Az iszlám országában nemcsak az „iszlám közösség” (ummat ül-iszlám) tagjai, hanem a vallási könyvbe bejegyzett, más vallású, de egyistenhívő *dzimmi* alattvalók (a „könyv népe”; ahl al-kitáb) is lakhattak, ha adóikat rendben fizették.¹⁰ A dzimmik előírt térítése az oszmánoknak eszük ágá-

5 Népszerűen kifejtve I. *Halil İnalcık: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600* című művének (London, 1973.) 6—7. o.

6 A *dár ül-sulh* (vagy dár ül-ahd) elvét — a *dár ül-iszlám* és *dár ül-harb*-bal összefüggésben I. az *Enciklopedie de Islam*, I—IV. Band. Leipzig, 1927—1936. (a továbbiakban: *Enciklopaediae...*) I. 956—957. o.

7 A kapitulációs szerződés lényege, hogy azoknak az államoknak, amelyekkel a Magas Porta ilyen szerződést kötött, megengedte, hogy az ottani követük egyben az adott nemzet isztambuli kolóniájának bírója is legyen. Bővebben: *Enciklopaediae...* IV. 568. o.

Az első kapitulációs szerződést még Hódító Mehmed kötötte a velencei signoriával. A franciákkal 1535-ben kötött ilyen szerződés már kifinomult formában fogalmazódott, évszázadokig érvényben volt és más államokkal kötendő szerződések mintájaként szolgált.

8 *Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély. Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: *HK*) 1973/3. sz. 408—411. o.

9 Az „örf” elvét I. *Enciklopaediae...* IV. 1116. o. Továbbá foglalkozik vele pl. *Joseph von Hammer* is *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus dem Quelle seiner Grundgesetze. Zwei Theil*, Wien, 1815. című műve (a továbbiakban: *ORSFV*) I. 32—35. oldalain.

10 A sari (vallási hagyomány) csak négy monoteista vallás követőit ismerte el olyannak, akiket — vallási könyvbe bejegyezve — dzimmi-ként, meg lehet tűrni: a) a keresztényeket, b) a zsidókat, c) a szabiokat (régii türk kultusz híveit); és d) a zoroasztrianusokat (régii perzsa vallás). A „dahri”-kat (ateisták, bálványimádók) nem szabad meg-tűrni. *Enciklopaediae...* II. 999. o.

ban sem volt, mert akkor „...vajon kivel fiztethették volna (a csak nem mohamedánokra kivethető) dzsizje adót” — írja Káldy Nagy Gyula —, amely a birodalom bevételének egyötödét is kitevette.¹¹

Az oszmánok — a hanyatlás ellenére — Kréta szigetét és várát (Kandia), Dagesztánt, Karabagot, a lengyel Podóliát a XVII. században hódították meg, Magyarországon Kanizsa, Várad és Újvár erősségeket ekkor vették be és számos pasalikot szerveztek.¹² Több mai — különösen török — történész, azzal az indokkal, hogy Magyarország távol esett Isztambultól¹³, továbbá győzelmi híradásokra (fethnámék) és korabeli török krónikásokra hivatkozva azt állítja, hogy az oszmánok Magyarországot csak vazallussá akarták tenni „Nemcse” („Alamán”) ország és a saját birodalmuk közé.¹⁴ Szapollay János azonban királyságát „Ferdusira” hagyományozta, ezért *Kámuní (I.) Szulejmán* „kénytelen volt” az ország közepéből oszmán vilájetet (váli=helytartó) csinálni,¹⁵ annak ellenére, hogy ennek fenntartása már nevezett szultánnak is évi 300 000 arany többletköltségébe került.¹⁶ Az egész országot soha sem foglalták el, mert ha képesek lettek volna rá, a Szent Harctól hajtvva meg is teszik.¹⁷ Az oly gyakran emlegetett „hatósugár” érvénye nem abszolutizálható, mert pl. Omán, Orán, Dagesztán, a turkesztáni kánások és Hormuz jóval túlestek a bűvös „akció-rádiusz” hosszán. Így a magyarországon megszervezett oszmán tartományok bekebelezése elsősorban az oszmán katonáállam Szent Harccal álcázott hódító jellegéből fakadt és, nagyon is racionálisan, úgy valósult meg, hogy a kulcsfontosságú Buda — a körülötte kiépített védelmi gyűrűvel — mindenképpen beleessen. Buda hadászati jelentőségét a hadjáratok utánpótlási vonalát képező Duna ellenőrzése, az Oszmán Birodalom belső régióinak óvása, továbbá Erdély, Moldva, a Havasalföld és Ausztria közé való ékelődése adta meg.¹⁸ Budát az oszmánok Isztambulból 90, a császáriak Bécsből 16 nap alatt érték el. Van szerző, aki ebből arra következtet, hogy Magyarországon a 150 évi török hódoltság csak véletlen jelenség volt.¹⁹ De ha — a magyarországi török hódításokon kívül — figyelembe vesszük, hogy ebben az időszakban ütőképes nyugati hadak öt alkalommal szenvedtek kudarcot a budai vár alatt, aligha lehetett véletlen a 150 évi hódoltság.²⁰ Inkább arról lehet szó, hogy az oszmán állami intézmények — bár tendenciájukat tekintve lassan hanyatlottak — életképességüket még hosszú ideig megtartották. Az európai oszmán politika alapját a Franciaországgal való érdekszövetség, az Angliával kapcsolatban tanúsított kölcsönös lojalitás és főként minden pápa- és Habsburg-ellenes mozgalom aktív támogatása képezte,²¹ miáltal a — westphaliai béke után továbbra is elaprózott, s a spanyol „Armada” veresége után háttérbe szorított — Német-Római Császárságot két tűz közé szorították és akcióképtelenné tették.

11 *Káldy-Nagy Gyula*: Nagy Szulejmán és az oszmán birodalom kifejlődése. Bp., 1980. Doktori értekezés. MTA. D/8787/ Kéziratár sz., 253. o.

12 A számos többi magyarországi hódítás között fontosabbak még Léva, Nógrád és Új-Zrinyivár. A Budát biztosító XVII. századi török várrendszer áttekintő vázlatát legújabbán l.: *R. Várkonyi Ágnes*: Buda visszavívása 1686. (Bp. 1984.) 120. o.

13 Az akció-rádiusz problémájával kapcsolatos vita összefoglalását l. *Perjés Géza*: Mohács. (Bp., 1979.) 79—85., 122—134. o.

14 V.ö. *Thury József*: A török hódítás kezdetei című cikkében kifejtett nézetekkel. Századok, 1893. évf. 565. o.-tól. 15 Uo. továbbá *Inalcik*: i. m. 35—38. o.

16 *Káldy-Nagy Gyula*: Szulejmán. Bp., 1974. 213. o.

17 A török politika racionális voltáról l.: *Perjés*: i. m. 19—35. o., továbbá *uő.*: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356—1699) című cikkét (HK 1967/2. sz. 339—370.), valamint *Rácz Gyula*: Hunyadi Mátyás török politikája. HK 1975/2. 308—314. o.

18 V.ö. *Inalcik*: i. m. 35—37. o., továbbá: *Perjés*: Mohács, 81-ik o.

19 *Perjés*: Mohács, 81. o.

20 A budai hadieseményeket a török hódoltság korában legújabbán *Sugár István* dolgozta fel A budai vár és ostromai című könyvének (Bp., 1979.) 75—260. oldalain.

21 Az oszmánok elsőként támogatták a reformációt, továbbá Bocskai, Bethlen és Thököly Habsburg-ellenes mozgalmait, miközben jelentős szerepük volt abban is, hogy a Német—Római Császárság és az osztrák Örökös Tartományok kimaradtak a gyarmatosításból. Túlzó adatok szerint az oszmánok a XVI. sz. végi és XVII. századi perzsa háborúkban 600 000 katonát veszítettek. (*Salamon Ferencz*: Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1864., 104. o.)

Az Oszmán Birodalom XVI. századi fénykorában 31 vilájetre oszlott, s szultánjaik a „Nagy török” mellett jogosan viselték a többi bombasztikus címeiket is, amelyeket ma — XX. századi szemlélettel — komikum nélkül nem tudunk elolvasni.²² Erőforrásai kimeríthetetlennek tűntek. A XVI. század végétől azonban fokozatos hanyatlás indult meg,²³ mely mindenekelőtt krónikus pénzügyi válsághoz vezetett (pénzrontás, adónövelés stb.) és, a katonai létalap (dirlik) reálértékének csökkenése folytán, siettette a haderő szétzüllését is. Együttal „a fanatizmus is diadalt aratott”. A tudományt „Allah titkai kifürkészésének”, „bálványteremtésnek” tartották, a korábban oly hatékony vallási toleranciában „a Próféta fényének meggyalázását” látták. A fanatikus aszkéták (fakik) és a felizgatott janicsárok pogromokat rendeztek, szultánokat tettek el láb alól és a polgárháború szélére sodorták a birodalmat.²⁴ Az angol követ 1607-ben azt írta kormányának, hogy „Amennyire én látom, a Török Birodalom... majdnem szét van dűlve.”²⁵ Vegyük szemügyre a bennünket érdeklő haderőt. A magyarországi „hosszú” (15 éves) háborúban a mezőkeresztési csatát még megnyerték (1595), de már számos taktikai kudarc érte őket (pl. 1596-ban, a gyurgyevői csatában, 40 000 akindzsi és 100 000 ló semmisült meg). A folytonos perzsa hadjáratok tömegesen emésztették fel legjobb erőiket. Az Oszmán Ház hercegeit korábban határ menti szandzsákok élén, kardforgatással készítették fel arra, hogy „legfőbb hadurak” legyenek. A XVII. században berakták őket a szeráji „kalickába”, ahonnan padisahként, vagy holtan kerültek ki. Akit „Allah trónra segített”, azzal a ravasz és törtető tisztségviselők, nevelők, anyaszultánné, intrikáló háremhölgyek azt csináltak, amit akartak. Régen a padisah csak a nagyvezírral osztotta meg a hatalmát, most a szultáni tanács tagjai megsaporodtak, s az udvari kegyeltek, központi és tartományi vezetők körében a korrupció teljes polgárjogot nyert. Esetenként gyengeelméjű (pl. I. Musztafa — 1617/18; 22/23), vagy gyermek (pl. II. Oszmán — 1618/22) uralkodókat könnyen vettek rá jóvátehetetlen intézkedésekre, melyek politikai és hadászati zűrzavart okoztak.²⁶

A timárbirtokok kicsúsztak a katonák lába alól, mert a nem-katona (gedekli) igénylők többet ígérték értük. A birtok nominális jövedelme maradt, de a pénzrontás következtében reálisan nem fedezte a hadbavonulás költségeit, ezért éppen a „törekvők” hagyták el tömegesen szolgálati földjeiket.²⁷ 1590-ben még 87 000 szipáhi volt, de létszámuk 1609-re 45 000 főre csökkent. A vészharangot kongató Gümüldzsina Kocsu bej — 1633-ban — már csak 8000 birtokos lovasról szól.²⁸ Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a XVII. század derekára a katonai timárrendszer válsága annyira elmélyült, hogy a tartományi haderő létszáma véresen lecsökkent, miközben az egykor velük familiárisan élő faluközösségek parasztjai tömegesen szöktek a városokba és a határokon túlra.²⁹ A hadvezetésnek a kiesett százezernyi szipáhit valamiképpen pótolni kellett, hiszen változatlanul gyakran viseltek hadat. A régi — zsoldos, vagy portális — félreguláris katonai rendek megszűntek, vagy feladataikat megváltoztatták. A létszámhiányt az oszmán állam fiatal, földnélküli anatóliai parasztokból és nomádokból pótolta, akiket „száridzsák”-nak (sárgarigó?) és „szekbánok”-nak — népiesen: „szejmenek”-nek (kutyások) —

22 A 31 vilájet felsorolását l. *Inalcik*: i. m. 106. o.

23 A hanyatlás jelenségeit l. *Inalcik*: i. m. 41—52. o. (The Decline of the Ottoman Empire) V.5. még A History... 103—177. o.

24 A fanatizmus diadalmát részletesen l. *Inalcik*: i. m. 179—185. o.

25 Uo. 51. o.

26 *Joseph von Hammer*: Geschichte des osmanischen Reiches. I—X. Theil. Pesth, 1827—1832. (a továbbiakban: GOR) Művének III. kötetében II. Szelim alkoholistává voltát bizonyítja; a IV. kötetben kimutatja a gyengeelméjű Musztafa és a 12 éves korában trónra ültetett II. Oszmán által okozott katasztrofális politikai károkat (IV. Theil 495—556. o.). A „kalická”-val kapcsolatban l. pl. *Decsy Sámuel*: Osmanograpia... I—III. rész (Béts, 1789.) II. 26—27. o.; továbbá *Inalcik*: i. m. 60. o. (kafes) leírtakat.

27 *Világtörténet, V. kötet* Bp., 1964. 204—205. o. A katonai hűbérrendszer hanyatlásáról l. még az *Enciklopaedie*... IV. 836. oldalán leírtakat.

28 *Inalcik*: i. m. 48. o. (Kocsu bej adata is itt szerepel.)

29 Az Oszmán Birodalom hanyatlásának kezdetei legújabbban: *A History*... — 103—177. oldalain vannak összefoglalva.

neveztek; ez utóbbiak idomított kutyáikkal vonultak hadba. Háborúban az állam valahogy kifizette a zsoldjukat, de a hadjáratok végén — rendszerint zsoldhátralékkal — szélnek eresztette őket. Emiatt — önmagukat egy XVI. századi felkelő vezér neve után „dzseláliknak” nevezve — néha 20 000 főnyi bandákba verődve, fosztogatásból éltek.³⁰ A századforduló táján a „Fekete írrok”, majd „Dzsambulak fia” vezérelte őket, s mivel a módosabb lakosság megszökött előlük, Anatólia lassan elnéptelenedett. 1603-ban Abbasz perzsa sah, ezt a helyzetet kihasználva, kiűzte az oszmánokat az iráni tartományaikból, s ezeket csak IV. Murád (1623—1640) tudta — hatalmas veszteségek árán — visszafoglalni. A dzselálikat kegyetlenül irtották,³¹ majd egy részüket Ciprusra és Krétára telepítették, más részükkel az akindzsikát pótolták, mert a tatárok hadjárat után hazatértek. A dzseláliktól a XVII. századi háborúkban a magyar lakosság is sokat szenvedett.³²

A korábban páratlan portai katonarabszolgáság (kapi-kullári) kiegészítési és szolgálati rendje alapvetően megváltozott. Kiváltságai miatt a janicsárokból, a kísérelőlovasságból és a kertész-testőrségből válogatták a dzselálik és más határszolgák parancsnokait, akik a portyákon szerzett zsákmányból és rablásokból tetemes vagyónokra tettek szert.³³ A változásokat Leopold Ranke így foglalja össze: I. Szulejmán alatt (†1566) a janicsárok nőülhettek; II. Szelim alatt (†1574) saját fiaikat „szolga-fiakként” maguk közé vehették; III. Murád alatt (†1595) be kellett fogadni olyan született törököket is, akik nem voltak adzsemi oglánok; I. Ahmed alatt (†1617) a vidéki helyőrségekben adómentes kéz- és földművességet, kalmárkodást folytathattak, maguk helyett szolgát állíthattak, mit sem törődtek a régi harci dicsőséggel.³⁴ Az „önként behódolt” magyarországi oszmán tartományokban nem szedtek gyermekadót, de a portyákon és hadban elrabolt fiúk a kapi-kuluk jelentős hányadát tették ki.³⁵ A korábban bármelyik fanatikusán nevelt portaszolgától elvárt önfeláldozás a XVII. századra alku tárgyát képezte. Vesztélyes feladatokra önkéntes, ún. „fejevesztett” (szerdengecsti) osztagokat állítottak fel, akik — ha két hadjáratot élve megúsztak — a magas nyugdíjat halálukig húzhatták. Azt, hogy a gyermekadó mikor szűnt meg, csakúgy nem tudni, mint azt sem, hogy mikor keletkezett.³⁶ A XVI. század végétől az oszmán krónikások rendszeresen írnak kul-ogluokról.³⁷ Megszaporodott az ingyen munkára fogott dzserehorok, a csak portyákból élő mázuldzsik és a saját lakóközösségük költségén hadakozó vár-aszabok száma.³⁸ A kapi-kullári szinte egyfolytában lázongott. Ilyenkor a fosztogató janicsárok a gazdagoktól és a zsidóktól óriási zsákmányra tettek szert, sőt elérték, hogy a birodalom tisztségeit hovatovább tőlük kellett „megvásárolni”; a pasák, bégek, vajdák, feje-

30 *Inalcik*: i. m. 48—50. o.; *A History...* 141. o.; Dzsélál sejk felkeléséről lásd *Ernst Werner* und *Walter Markov*: *Geschichte der Türken von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Berlin, 1978. 93. o. Ugyanők ebben a műben a „hadügy összehasonlítását” a 109—123-ik oldalakon tárgyalják.

31 A dzseláli vezérekről és felkeléseikről *Inalcik*: i. m. 50—51. o.; *A History...* 129. o.; *Werner—Markov*: i. m. 123—130. o.

32 L. R. *Várkonyi Ágnes*: i. m. 374. o.

33 *Inalcik*: i. m. 51. o.

34 A kul-ogluk toborzásáról Kocsu bej is tudósít, melyet nevezett „riszálé”-jának (emlékirat?) részleges fordítása révén *Thury József* közölt *Török történetirők c. művének* II. kötete (Bp. 1896). 406—415. oldalain. *Thury* szövegét *Káldy-Nagy* — doktori értekezésének egyik jegyzetében — pontosította. Ennek a tárgyra vonatkozó része így hangzik: „Régebben a szpáhi fiai és a janicsárok fiai (kul-oglu) érdemestése amikor elrendeltetett, mindaddig amíg két zámet-birtokos és tíz timár-birtokos igazi szpáhífi illetve janicsárfi (kul-oglu) voltukat nem tanúsította, az nem adatott meg. Ha pedig a tanúságtételt ellenére úgy történt volna, hogy a janicsárfi mégsem janicsárfi lett volna, akkor valamennyit... birtoka példamutatás végett másnak adatott.”

35 *Közl Salamon Ferencz*: i. m. 109. o.

36 Uo.; a szerdengestikről *I. von Hammer*: *ORSFV*. II. 220—221. o.; az *Enciklopaedie...* szerint (II. 614. o.) az adzsemi oglán rendszert III. Murád szultán 1582-ben számolta fel.

37 L. pl. *Karácson Imre*: *Török történetirők*. III. k. (Bp., 1916.) című fordításában Kjátib Cselebitől a 266., 268., 202. oldalakon a kul-ogluokról, a 213., 223. oldalakon a szerdengestikről; l. továbbá ugyancsak *Karácson*tól: *Evlia Cselebi* török világutazó magyarországi utazásai (1600—1604). Bp., 1985. (a továbbiakban: *Evlia...*), az I. kötetből pl. a 171. o. a szerdengestikről, 231., 303. o. a kul-okról.

38 L. pl. *Fekete*: i. m. 127. o.; *Lászlófalvi Dr. Velics Antal*: *Magyarországi török kincstári defterek c. művében* (Bp. 1890.) már 1569-ben csupán a budai vilájetben 3136 vár-aszabot mutat ki (383. o.); *Hegyi Klára*: *Török berendezkedés Magyarországon c. kandidátusi értekezésének* (Bp., 1982. MTA Kéziratár 0/10.285) (a továbbiakban: *Értekezés...*) 167. o. az iszlám 965. évében (1558 — G. T.) 2441 főnyi „aszab, hajóács”-ról tud.

delmek kinevezése gyakran függött attól, hogy ki fizetett többet a janicsároknak.³⁹ Marsigli olasz hadmérnök arról is tudósít, hogy a velencei követ hajója Galatában addig ki sem köthetett, amíg a baksist le nem fizette a janicsároknak.⁴⁰ Hammer az 1590. és 1686. évek között 22 nagyobb janicsárlázadásról tud.⁴¹ A helyzetet bonyolította, hogy a korábbi egyfrontos háborúkat három-, négyarcvonalas haditevékenységek váltották fel (magyar, orosz, perzsa, földközi-tengeri). A fanatizmus újtól való irtószása leginkább a hadművészetben okozott nagy károkat. Perjés Géza kifejti, hogy bár az oszmán csatarend a lovasság lököerejét biztosította, a janicsárokat merev védelemre kárhoztatta. Ugyanakkor a nyugati haderőkben „feltalálták” a muskéták és ágyúk legnagyobb tűzhatását biztosító vegyes harcrendet, a töröknél ismeretlen pikások lökö- és feltartóztató erejét, a mozgó gyalogság és a lovasság együttműködését.⁴²

Az elemzett körülmények először Szentgotthárdnál, 1664-ben éreztették katasztrofális hatásukat, ahol a Montecuccoli által vezérelt szövetséges keresztény erőktől az oszmánok döntő vereséget szenvedtek. Ennek ellenére Vasváron mégis kedvező békét köthettek Lipót császár követivel, mert a franciák „mozgolódnak kezdtek”, az Udvari Haditanács pedig „véletlenül” tartotta a győzelmet.⁴³ A vasvári béke lejártá előtti évben Kara Musztafa nagyvezír kierőszakolta azt a döntő vállalkozást, melytől a lázongó, szákmányszomjas hadinép lecsendesítését és a birodalom helyzetének javulását várta. Lipót császár 1683 február elején a következő hadüzenetet kapta IV. Mehmed szultántól: „...legszenyebb szavunkat adjuk nektek Róma császára és Lengyelország királya, hogy... a ti kis országaitokat... a lovak patkóival széttapossuk, azután a kardok és tűz martalékává tesszük. Ezért megparancsoljuk neked, hogy... Bécsben várj minket, hogy ott fejedet vehessük.”⁴⁴ 1683. március 24-én, amikor Kara Musztafa kiindult Drinápolyból, hogy szultánjának fenyegetését valóra váltsa, a halálra vált Lipót, a törökkel nem először hadakozó, nyugodt Sobieski János lengyel király és a mediterráneumból kiszorított Marco Antonio velencei doge az ún. „második Szent Ligába” tömörültek a török ellen. A Liga élén XI. Ince, a katonából lett „bankárpápa” állt, aki elérkezettnek látta az időt az iszlám visszaszorítására és a balkáni ortodox kereszténység rekatolicizálására. A hadjárat célját Kara Musztafa nagyratörésével magyarázni, aki egy másik Oszmán Birodalmat akart volna létrehozni saját magának, történelmietlen és abszurd. Inkább még a vasvárinál is előnyösebb béke kizsárolása volt a cél, miközben a haderő szákmányszomja is kielégül.⁴⁵ A „legyőzhetetlen” oszmán haderő mély válságát jelzi, hogy 1683. szeptember 12-én, a Bécs melletti Kahlenbergnél, döntő vereséget szenvedett egy nála csekélyebb Liga-seregtől. Van, aki ezt azzal magyarázza, hogy a magabiztos szadzam (nagyvezír) nem szállta meg a Wienerwald magaslatait,⁴⁶ mások szerint a janicsárok tudatosan hagyták cserben a fényűzően élő Musztafát.⁴⁷ A vereség során — melynek fő oka az elemzett válságban keresendő — az oszmánok 20 000 emberüket, teljes tüzérségüket és hadtápjukat Bécs alatt hagyták, majd a pánikszerűen

39 *Von Hammer* (GOR IV. 204. o.) beszámol arról, hogy egy Áron nevű istállószolgából bojárjra felkapaszkodott embert a janicsárok „tettek meg” moldvai vajdává, aki az adót továbbra is hozzájuk juttatta el, amely tragikus eseményekhez vezetett. Hammer rendre leírja az ilyen és ehhez hasonló eseteket (ismeretes, hogy Áron később csatlakozott Báthori Zsigmond erdélyi és Vitéz Mihály havasalföldi fejedelmeknek az oszmánoktól való elszakadási kísérletéhez).

40 *Beliczay János*: Marsigli élete és munkái. MTA történelmi írtekezései IX. k. 9. füzet, 1881., 99. o.-tól.

41 *Von Hammer*: GOR X. 485. o. kimutatást közöl a janicsárlázadásokról.

42 A vegyes harcrendnek a török csatarenddel való összehasonlítását l. *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata (1664. VIII. 1.) c. cikkében. Szentgotthárd. Helytörténeti... tanulmányok. Szombathely, 1981.

43 Uo. továbbá *Lázár Gyula*: Az Ozmán uralom története Európában. I—II. Bp., 1877. II. 148. o.

44 *Hans-Joachim Löwer*: Törökvilág. Interpress Magazin (a továbbiakban... IPM) 1984. Különkiadás, 36. o.

45 *Szögi László*: A „Szent Liga”. IPM 1984/3. szám. 45—53. o.; *Lázár* i. m.: II. 161—162. o.

46 Uo. 164. o.

47 *Decsy*: i. m. II. 386—387. o. Legújabbban *Asir Arkayın* dandártábornok, török hadtörténész írt összefoglaló tanulmányt a második bécsi hadjáratról. Eredeti módon Kara Musztafát azzal vádolja, hogy a szultán parancsát át-hágva támadott rá Bécsre, a kahlenbergi vereséért pedig Murád Girejt, a krími tatár kánt és Ibrahim pasa budai béglerbéget hibáztatja. Az előbbi otthagya az őrzésére bízott innsbrucki hidat, az utóbbi először kezdte meg a visszavonulást, holott, jobbszárnyával a Dunára támaszkodva, állása veszélytelen volt. *Revue Internationale d'Historie Militaire*. 1980. 4. sz. 107—115. o.

visszaözönlő had, a párkányi Duna-hídnál, újabb 10 000 főt veszített. A póruljárt nagyvezír — Esztergomot is elvesztve — Belgrádig futott, ahol Kaunitz gróf békeajánlatát elutasította, majd lázasan szervezni kezdte a visszavágást, de ebben a szultán zsinórkezelő kommandója megakadályozta. Koponyáját és kabalákkal teleírt véres ingét Bécsben ma is mutogatják.⁴⁸

1682-ben a császári udvar ellen összeesküdött magyar nagyurak, birtokvesztett nemesek, végvári katonák, telkükről elűzött jobbágyok, üldözött protestánsok a fiatal és tehetséges Thököly Imrét választották a „Magyarországi Részek fejedelmévé”. A rebellis főúr hatalmát török segítséggel akarta kiterjeszteni és kérése fontos ütközkártya volt Kara Musztafa kezében a bécsi hadjáratához. A felajánlott királyságot Thököly — a franciák és lengyelek pálfordulása miatt — nem fogadta el, bár török menleveleivel híveit szaporította. 1683-ban a nagyvezír a kurucokat a Kis-Kárpátok mögé rendelte, de miközben Thököly hada a „területen kívüli” tatárookra és dzselálikra ügyelt, Sobieski — Morvaországon át — egyesülni tudott Lotharingiai Károly seregeivel. Amikor tehát Kara Musztafa a kahlenbergi vereségért Thökölyt okolta, volt némi igazság a vádjában.⁴⁹ Apafi Mihály erdélyi fejedelem — közvetve — szintén hozzájárult az oszmánok vereségéhez. Őt Győr vára labanc-német helyőrségének megfigyelésével bízták meg, de a tatárdúlások folytán oly sokat megélt erdélyi had csak csigalassúsággal közeledett célja felé, s a döntő pillantban nem tudta a győriek akcióit akadályozni.⁵⁰

1684-ben Ince pápa pénzbeli, Buonvisi bíboros diplomáciai segítségével, s búcsúbullákkal tovább folytatódott a török elleni hadjárat, bár de Humières francia marsall belgiumi betörése a pápa beavatkozását igényelte, a Lipót által megalázott Sobieski pedig nem a főhadszíntéren, hanem Podóliában fordult a török ellen. A nagy nehezen összegyűjtött Liga-csapatok fő csoportosítása, mintegy 40 000 fő, elfoglalta Visegrádot, majd a málháját támadó Musztafa aleppói pasa (magyarországi szeraszker) hadát Esztergom alól elzavarta, Vácnál megverte; Szentendrénél pedig két napig farkasszemet néztek egymással. A török segélyhad ekkor Hamzsabéghez (Érd) vonult vissza.⁵¹ Lotharingiai Károly 33—34 000 főnyi serege július 14-én érkezett Buda alá. A vár ostroma — melynek során Musztafa pasa hadával is meg kellett ütköznie — november 3-ig tartott és 23 000 keresztény katona életébe került. Ezután Károly herceg csapatai — a porciózó magyar lakosság „nagy öröme” — téli szállásra vonultak. Az ostrom során „vértanúvá lett” Kara Mehmed budai pasa utódja, Sejtán (Ördög) Ibrahim felvette a Malek (Angyal) nevet.⁵² Ekkor IV. Mehmed titokban 60 000 aranyat ígért annak a császári udvaroncnak, aki kieszközli a békét.⁵³ Marsigli hadmérnök, jelentését megírva, a török lekicsinylésében, a Duna szerepének túlértékelésében, az aknaharc elhanyagolásában, az ostromlók — és főleg a tüzérség — rossz felállításában, végül a hajókon történt utánpótlás lassú voltában látta a kudarc okát.⁵⁴ 1685-ben az intrikák és vetélkedések miatt csigalassúsággal dolgozó haditanács céljai között szerepelt, hogy a hadviselés terheit a magyarországi lakosságra hárítsák. A Ligába belépő új államok erőforrásaira is figyelemmel az összeverbuvált haderő 140 000 főre rúgott. A köztük levő 45 000 magyar huszár és hajdú egy része a váradi pasa által lefogott Thököly kurucuiból került

48 Az oszmánok bécsi hadjáratának török forrásait legújabbban *Richard von Kreutel* dolgozta fel Kara Musztafa vor Wien (Graz, Wien, Köln — 1982.) c. jubileumi kiadványában. A török veszteségekről részletes leírást ad *Decsy*, i. m. II., 310—311. o.

49 A Thököly-felkelést és európai visszhangját legújabbban *Köpeczi Béla* dolgozta fel Magyarország a kereszténység ellensége c. művében. Bp., 1983.

50 *iff. Barta*: i. m. 32—36. o.

51 *Rázó Gyula*: A magyarországi várak szerepe a Szent Liga 1684-i haditerveiben. Kézirat a szerzőnél.

52 *R. Várkonyi Agnes*: i. m. 164. o.

53 *Sugár*: i. m. 65. o.

54 *Dr. Veress Endre*: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Bp. 1907., 25. o.

ki, akiket az amnesztia is ösztönzött az átállásra.⁵⁵ „Nincs többé szerencsénk a hitetlenek ellen; Allah légy irgalmas a muzulmánokhoz” — mondhatja a legenda a vesztes Haszán újvári pasával.⁵⁶ Szolnok visszavétele után, Tátnál, Sejtán (Malek) Ibrahim, az új szeraszker seregét verték szét, s mivel így „arcát veszítette”, ő is megkapta a selyemzsinórt. A kor híres török krónikása, Szilidár Mehmed, még a besúgók előtt sem rejtette véka alá Sejtán pasa kivégzése feletti rosszállását, amikor Buda elvesztése után összehasonlította Szári Szulejmán nagyvezírrrel, akinek a szeme előtt omlott le az iszlám e védőbástyája.⁵⁷ Mivel Thököly Lipót császárnak „nem ért meg egy békét”, a kuruc vezért elengedték, de 17 000 legvitézebb katonája ekkor már a lotharingiai herceg táborában volt.⁵⁸ A keresztény hadak birtokba vették Észak-Magyarországot, csak a Zrínyi Ilona által védett Munkács maradt kuruc és Eger török kézen. Miután megszállták a Dráva mentét, hogy az eszéki hidat veszélyeztessék, Erdélyben pedig Arad vonaláig nyomultak előre, 1685 végére Buda hadászati bekerítése befejeződött. Közben Isztambulban Kara Ibrahim szadzam letétetett és helyébe az említett Szári (Szőke) Szulejmán költözött be a hippodrom-szerájba. Bár a „belső apródokból” nevelt török vezetők száma kimeríthetetlennek tűnt, a selyemzsinór gyakori alkalmazása annyira megtizedelte őket, hogy gyakran tehetetlen udvaroncokra kellett a sorsdöntő események vezetését rábízni. Hammer szerint 1624 és 1686 között 32 nagyvezírből hatot kivégeztek, egyet felkelők öltek meg, huszat pedig egyszer, vagy kétszer leváltottak. Csupán öt fő távozott természetes halállal a Magas Porta éléről. Mint a következőben a budai pasák esetében látható lesz, a kivégzések aránya a váli-pasák esetében sokkal magasabb volt.

1685. szeptember 7-én új budai pasától érkezett egy levél Badeni Hermannhoz, az Udvari Haditanács elnökéhez. A szultán ugyanis egyik legvitézebb, bár meglehetősen élemedett korú pasáját, a 70 éves kora ellenére töretlen harci kedvű Arnaut (albán) Abdurrahmant (a nép száján csak „Abdi”) nevezte ki Budára helytartónak. Az öreg harcos a katonai ranglétra minden fokát megjárta. Gévay Antal listája szerint már fiatalon a janicsár aga helyettese volt, majd agává lépett elő. A korszerű várháború minden fortélyát kitanulta Kréta (Kandia) várának 52 rohamot felölelő ostroma során. 1671-ben vezírpasává léptették elő. Ebben a minőségében volt kairói, bagdadi, boszniai, kamienici helytartó és két ízben is diváni vezír.⁵⁹ Előtte Budára rendelték Kösze Szijavus hadmérnök agát, akinek feladatául szabták, hogy az 1684. évi ostrom következményeit gyorsan és bármi áron számolja fel. Egyben magyarországi fővezéreként Budára küldték Cserkesz Ahmed pasát is, aki viszont rövid idő múltán már Szegeden nézett szembe a Thökölytől átállt kurucokkal. Ilyen körülmények jellemezték az ominózus 1686. év kezdetét az egykori Magyarországon.⁶⁰

A török-kor-végi Buda védművei

Amikor az öreg Abdurrahman — átvéve a budai pasalikot — a várba érkezett, bizonyára nagy sürgős-forgás fogadta, mivel Szijavus aga nem elégedett meg a tőrések helyreállításával, hanem — az 1684. évi ostrom tapasztalatai szerint — újabb védműveket is építtetett és még a falakat is kimeszeltette, így Buda fehérben fogadta a hitetleneket.⁶¹ Buda — törökül Budin — vára sohasem volt különösen erős katonai objektum, mert az építtető IV. Béla királytól kezdve a magyar uralkodók csak arra

55 *Ráczó*: I. az 51. sz. jegyzetben hivatkozott kéziratot.

56 *Lázár*: i. m. II. 169. o.; *Sugár*: i. m. 86. o. Cserkesz Ahmed szájába adja ezt a felkiáltást.

57 *R. Várkonyi*: i. m. 158—159. o.

58 *Sugár*: i. m. 76—77. o.

59 *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841. 52. o.; I. Magyarország hadtörténete, (Bp. 1984.) I. k. 316. o.

60 *R. Várkonyi*: i. m. 173. o.; *Sugár*: i. m. 83. o.

61 *R. Várkonyi*: i. m. 174. o.

(Beliczay Jónás: *Marsigli élete és munkái* [Bp., 1881.] c. műve nyomán)

törekedtek, hogy a vár alkalmas legyen udvartartásuk befogadására, s a főrendek és gazdag polgárok építkezéseire. Túl sokat a büszke budai pasák sem tehettek, mert az építkezésről Isztambulban döntöttek, ők maguk pedig sohasem voltak oly hosszú ideig méltóságukban, hogy érdekükben álljon a kezdeményezés. A 150 éves török

hódoltság alatt 98 pasa állt a budai vilájet élén, tehát átlagban háromnegyed év esik egyre. Ezek közül 16-ot kivégeztek, 16-ot letettek (esetenként visszavéve), 9 harcban esett el, egyet megmérgeztek, egyet a hajdúk elfogtak és Bécsbe vittek.⁶² A mesterséges védelmi eszközök hiányosságai ellenére az ostrom bonyolult feladatot jelentett, mert a természet ellensúlyozta mindazt, amit a királyok és pasák nem tudtak megvalósítani.

Az objektum ugyanis egy márgahegyre épült, melynek tetejét vastag „mészkölepény” borítja. A meredek hegyoldalak a mészköborítás szegélyére épített falak relatív magasságát északon 55, délen 45 méterrel növelik, miközben átlagosan 180 méterrel vannak a tenger szintje felett. Így alakulhatott ki, hogy a Várpalota (a tulajdonképpeni Fellegvár, törökül „hiszárpecse”) alacsonyabban terül el, mint a Középsővár. E tömbtől keletre a gigantikus vizesárok funkcióját betöltő Duna és a Várhegy közötti keskeny sávban jelentős erőket összevonni és rohamra indítani sohasem lehetett. A várat tehát csak északnyugatról és délről, az ún. „báirik” (dombok, hegyek) felől lehetett körül táborozni. Az ostromok szempontjából legfontosabbak voltak a mai Rózsadomb (Gülbaba báiri), a Szabadság-hegy (Mohanat báiri), a Naphegy (Karga, vagyis Holló báiri), a Sashegy (Hizrbaba tepeszi) és a Gellérthegy (Gürz Éliász báiri). E magaslatokról figyelni lehetett a várban zajló eseményeket és a messzehordó lövegek számára célszerű tüzelőállásokat lehetett kiválasztani. Viszont a várból a báirik innesső oldalain folyó manőverek ugyancsak megfigyelhetők és tűzzel zavarhatók voltak.⁶³

A vár (városok) XVII. század végi állapotáról — számos rajz és érme, illetve utazók leírásai mellett — két híres forrásból tájékozódhatunk. a) Az egyik Evlia Cselebi, egy isztambuli ékszerész fia, híres világutazó, 1663-ból származó aprólékos, a kihámozhatatlanságig bonyolult leírása; b) a másik forrás a már említett gróf Luigi Ferdinando Marsigli bolognai származású császári hadmérnök hagyatéka, mely kalandregénybe illő viszontagságok közepette született. E nem akármilyen katonát már 18 éves korában érdekelni kezdte az oszmán-török haderő verhetetlenségéről szóló mítosz oka. Ince pápa ösztönzésére és támogatásával — kihasználva a velencei „bailo” (követ) váltását — vele utazott Isztambulba. A török fővárosban gyorsan megtanulta a nyelvet és jeles ulemákkal kötött ismeretségeket. Tapasztalatairól könyvet írt (amely sajnálatos módon csak 1732-ben jelent meg Hágában), s melyet Lipót császárnak ajánlott. A törökkel minden áron békére vágyó udvari körök azonban gyanakodva fogadták az ifjú gróft és csak közkatonaként alkalmazták. 1683-ban — strázsamesterként — generálishoz illő feladatot kapott, azt, hogy tervezze meg a Kara Musztafa hadai elé a Rába mentén kiépítendő akadályrendszer erődítési munkáit. Eközben két tatár elfogta, a temesvári pasának eladta, s csak török nyelvtudása és két bosnyák mentette meg kétszer is attól, hogy „a mihaszna foglyok” között lenyakazzák. Budára kerülve — egyéb munkái közben — tapasztalatait jegyzetekben és vázlatokon rögzítette. Innen Boszniába vitték, ahonnan — miután súlyos betegségéből felépült — rokonai kiváltották. Így ismét Lipót katonája lett, de immár alezredeként szervezte Lotharingiai Károly vezérkarában az árkász-, aknásztevékenységeket.⁶⁴ Buda 1686. szeptember 2-i visszafoglalása után — corvinákat keresve — néhány fogoly török tiszttel vázlatokat készíttetett a vár ostrom előtti állapotáról és a helyőrség elosztásáról. Tanulmányunk vonatkozó részei is e vázlatok alapján íródtak.⁶⁵

62 L. Gévay idézett művét.

63 Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal. A budai vár. Bp., 1958. (a továbbiakban: FHH) 3—7. o.; Fekete: i. m.: Buda és Pest áttekintő térképe c. vázlat.

64 Marsigli életrajzát bővebben I. Beliczaynál (a 40. sz. jegyzetben hivatkozunk rá).

65 L. Veress: i. m. 42—51. o.

A vár védműveinek áttekintését kezdjük Evliával. A neves világutazó Budán jártakor megmászta a Rózsadombot és a Gellérthegyet. Az előbbiről óriási mandulához, az utóbbiról pedig hegyek, dombok közötti medencében úszó gályához hasonlítja a várat.⁶⁶ A bőbeszédű, fantáziadús kegyenc (a „cselebi” szó egyik szinonimája) mondanivalójának lényegét nagy nehezen kihámozva a törökkori Buda vára — a hozzá csatlakozó városrészekkel (városokkal) együtt — öt részre tagozódott. (1) Belsővár (ics-kále), melyet — mint említettük — „Fellegvárnak” is neveztek; (2) Középsővár (orta-hiszár), melyet erős fal és 20 méter széles árok választott el a Belsővártól. A kettő együtt alkotta a tulajdonképpeni Buda várat. (3) Miután az Alsó- és Vízi-város részben még Zsigmond-kori, részben pedig a török által épített fallal volt körülvéve, a török katonák „alsóvár”-nak (dis hiszár) nevezték. (4) A mai Tabán helyén egy egész városra való cserzővarga tevékenykedett, akik nagyon jól éltek, mivel Buda lakossága jellegzetes bőrruhát viselt, kivéve a zsidó dzimmiket, akik részére asszonyaik szőtték a „sajak” nevű fekete posztót.⁶⁷ E várost — melyet szintén falak öveztek — Timárvárosnak (debágháne) nevezték. (5) A mai Császárfürdő környéke önálló védelmi egységet képezett, melyet Külsővárosnak neveztek.⁶⁸ Ne tévesszük össze a jóval kijebbi eső Óbudával (Eszki Budin; Budin-i atik).

Szentneményi Béla — Budavár hadiépítészetének kiváló szakértője — szerint „A védelem és az ostromlás szempontjából... csak három rész jöhetett számításba: a várkastély, amely alacsonyabb fekvése ellenére a Fellegvár szerepét töltötte be, továbbá a vele szerves összefüggésben álló Felső-város és végül a védhető város, amelynek az Alsó- vagy Vízi-város felelt meg. Ezt a hármas védelmi egységet északról és délről két előretolt erőd, a lőpormalom és a gellérthegyi kis erősség fedezte.”⁶⁹ Idézett szerző itt saját magával kerül ellentmondásba, mert az Alsó- és a Vízi-városokat elválasztó, Zsigmond-korabeli falat pontosan ő írja le s ezáltal maga is különválasztja a két városrészt (várost).⁷⁰ Evlia Cselebi a „Kizil elma” (Piros alma) hasonlatot három értelemben is használja: a) mindenekelőtt a Hunyadi Mátyás piros márványlapokkal borított palotáját, a „kizil szeráj”-t érti alatta; b) másik értelme a „kizil hiszár”, a vörös vár, ahogy néhol az egész Belsővárat említi; c) harmadik értelemben egész Budát nevezi Piros almának.⁷¹

A Belső- vagy Fellegvárat, a Középsővártól, vagy Felsővárostól — mint említettük — 20 méter széles árok, s a Belsővár felől vastag, lőrészekkel szabdaltnál vastagabbnál választotta el, melyen át a kettős, boltíves, felhúzható „Koldus kapu”-n (dilendzsi kapuszu) közlekedhettek az erre illetékes személyek. E kapu furcsa nevét azokról a kolduló dervisekről és besúgó fakikról kaphatta, akik a Belsővárba bejáró előkelőktől alamizsnát kaptak. A vörös várpalotáig még egy másik árkon átvezető, orosz-lán-szobrok által védett kapun⁷², majd egy újabb, egyszerű kapun át lehetett eljutni. Maga a palota — az átutazó keresztény követek és mások nagy felháborodására — 340 apró helyiségre volt (többnyire vályogtéglákkal) felosztva, mely helyiségekben a szomszédos hadszertár és ágyútár, továbbá a palotaőrsg katonái szállásoltak el. A mindenkori budai pasának csak a divánterme volt itt, ő maga a Középsővárosban (Felsővárosban) épített szerény palotában lakott, melyhez még a török házakra annyira jellemző kertet sem tudtak létesíteni. Az oszmanisztika katonai kutatója — aki ismeri az iszlám hadi hagyományait és a reguláris erők részére előírt puritán

⁶⁶ *Evlia*: 269. o.

⁶⁷ *Evlia*: 269—292. o.; *Dr. Szentneményi Béla*: Budavár hadiépítészete. Bp., 1950. 121. o.; 1. továbbá: *The Encyclopaedia of Islam Vol. I. Leiden—London, 1960. 1286. o.* (a továbbiakban: *The Encyclopaedia...*)

⁶⁸ *Szentneményi*: i. m. 121. o.

⁶⁹ *Uo.*

⁷⁰ *Uo.* 119. o.

⁷¹ *Evlia*: 275—280. o.

⁷² *Veress*: i. m. 44. o.; *Szentneményi*: i. m. 121. o.; *Sugár*: i. m. 40. o.

egy szakaszon két hosszanti és három harántfalból állt. A Duna felé eső tágas Báli pasa teréről nyílt az ágyútár (topháne) és a várpalota megnyújtásával épült hadszertár (dsebekháne). Az ágyútárról Evlia ezt írja: „... ki... a tophánét meg nem tekintette, az a világon semmit se látott”. A hadszertár tele volt löporral, ezért 1578-ban villámcsapástól, 1686-ban pedig egy véletlenül becsapódó lövedéktől felrobbant, nagy pusztítást okozva az épületekben és az emberekben.⁷⁴ A Belsővárat kelet felé egy másik falrendszer (német szóhasználattal a keleti Zwinger) zárta le. E falak déli végétől egy belül kőből, kívül földpalánkból épült, kettős fal nyúlt le a Dunáig, ahol az ún. Víztorony (szu-kuleszi) zárta le. A keleti Zwinger másik végétől kortina (kurtina) húzódott szintén a Dunáig, ahol Urudzs aga tornya és kapuja (tabieszi ve kapiszu) emelkedett. Az így nyert négyszögletű terület a Dunával párhuzamosan lőrészekkel tarkított palánkkal zárult, mely előtt a budai szandzsák (Buda nemcsak pasalik, de szandzsák-központ is volt) tartalék gabonáját tárolták és a hadikikötő működött. Ez a zárt terület⁷⁵ — melyről *Marsigli* csak azt írja, hogy itt volt a pasa jégverme — tulajdonképpen kazamatákkal volt átfurkálva, amelyeken át a vízen érkező utánpótlás és víz jutott fel a várba. Szentneményi említi még, hogy Szijavus aga valószínűleg több helyen — így a Topháne tér magasságában is — „cavalier”-ket épített, melyek, „réduit-szerű” falakkal a közelükben, lehetővé tették több ágyú elhelyezését és a kényelmes kilövést.⁷⁶

Itt az ideje, hogy az említett hadiépítészeti terminusokhoz néhány megjegyzést fűzzünk. A zwinger tulajdonképpen „megfoghatatlan” kifejezés, mert bástyafolyosót, falszorost, vár- vagy városfalak közötti térséget, elővárat, mustra- vagy parádéteret — de még kutyafalát is — jelent. Domokos György „... két fal közti, kiszélesített terület... ”-ként, illetve „falköz”-ként definiálja.⁷⁷ Fekete Lajos — a törökkori Budáról szóló, egyébként kitűnő könyvében — néhol egyenlőségjelet tesz a zwinger és a „bölme” török szó közé. Buda esetében még két másik értelemben is használja a bölme, illetve „bölmeszi” szót. a) Olyan várvédelmi célokat szolgáló, falakkal övezett térség, mely kapukat, vízműveket, hídfőket, istállókat, raktárakat oltalmazott, s csak muzulmánok lakhattak benne. b) A Víziváros Duna-parti sávjában a lakótelepeket is bölmének nevezi.⁷⁸ Evlia Cselebi Szijáhetnámészai című művének Magyarországra vonatkozó részeit a századforduló táján Karácson Imre fordította le, aki nem tudott mit kezdeni a bölme szóval, s egy török tiszttel konzultálva, végül „erődítményszakasz”-nak nevezte. Magyarozatként hozzáfűzte, hogy bölmének neveztek a vár egyes részei közé húzott védőfalakat, vagy árkokat, melyek abban az esetben, ha a vár adott részét az ellenség elfoglalta, a többi részek védelmére szolgáltak.⁷⁹ Biczó Tamás már csak kerületet ért ezen a kifejezésen.⁸⁰ Végül a Fodor Pál által jegyzetelt, 1985-ben megjelent új Evlia-kiadásban a bölme fogalma a következőképpen van definiálva: „török megfelelője annak, amit Nyugaton és Magyarországon zwingernek (falszoros, elővár) neveztek”⁸¹. Mindezeket összevetve, továbbá saját török szakértő konzultánssal is szót váltva, a „böl/ü” szócska megosztást, fokokra osztást jelent. E gyök-ből azután kétféle katonai műszó is ered: a) a „bölük”, mely osztagot, osztályt, alosztályt, tehát századot vagy svadront is jelent; b) a „bölme”, mely válaszfalat, fülkét, rekeszt, elkülönített helyiséget (partition); a „bölme” viszont szeparét, el-

⁷⁴ Veress: i. m. A 42. és 43. oldalak közt levő vázlat és a 43—48. oldalon felsorolt magyarázat. L. még *Evlia*: 274—280. o., továbbá *Sugár*: i. m. 39—45. o.

⁷⁵ Veress: i. m. A 42. és 43. oldalán levő vázlat a magyarázatokkal.

⁷⁶ *Szentneményi*: i. m. 118. o.

⁷⁷ *Halász Előd*: Német—Magyar szótár. II. Bp. 1930. 2308. o.; a XVI—XVII. századi várépítészeti és várharci kérdéseit l. *Domokos György* kitűnő tanulmányában: Várépítészeti és várharciászat Európában a XVI—XVII. században. HK 1986. 1. sz. 47—110. o. A „zwinger” fogalma az 51., szelvényrajza az 50. oldalon található.

⁷⁸ *Fekete*: i. m. 79. és 123. o.

⁷⁹ *Evlia*: I. 245. o. (az 1904-ik évi kiadásban Karácson eredeti magyarázata, mely az 1985-ös kiadásban nincs meg; *Fodor* csak a Szómagyarázatban tér ki a bölme fogalmára).

⁸⁰ *Biczó Tamás*: Budapest egykor és ma. Bp., 1979. 27. o.

⁸¹ *Evlia*: (1985-ös kiadás) 595. o.; fájdalom, hogy sem a kiadó, sem *Káldy-Nagy*, sem *Fodor* nem gondolt arra, hogy a Karácson által kényszerűen és kockázatosan kigyűjtött második kötet anyagát egybeszerkesszék a kiadott első kötettel.

választottságot jelez. Ha egy adott bölme-rendszert valamely földrajzi névhez kötünk, akkor „bölmesi” lesz belőle. Így pl. a keleti zwingertől a Dunáig húzódó kortinával majdnem párhuzamosan észak felé — egyéb olyan védművekkel, melyeket másutt említünk — egy másik kortina is kiépítésre került. A két kortina között, melyet a Duna partján az ún. Szijavus aga sorompója zárt le, „Ahorluk bölmesi”-nek nevezték (ahor=istálló, ti. itt voltak annak idején Mátyás király istállói). A Víziváros további, a mai Corvin térig terjedő szakaszát „Tujgun pasa bölmesi”-nek, a mai Vám utcáig nyúló szakaszt pedig „Szulejmán pasa bölmesi”-nek nevezték.⁸² Ezután térjünk át a „kortina” („kurtina”) fogalmának értelmezésére. Ezt a fogalmat minden értelmező szótár előfüggönynek, „kárpitnak” nevezi, tehát teljesen biztos, hogy a hadiépítéset csak kölcsönzi ezt a jellemző kifejezést. Az erődítéstan tudománya szerint e fogalom kőgátat, kötőgátat jelent.⁸³ Mielőtt teljes összefüggésében áttekinthetnénk a török 1686. évi védelmi rendszerét, még tisztázni szükséges az előzőekben említett többi erődítési műszó értelmét is. A „cavalier” — az értelmező szótárak szerint: „lovag” vagy „lovas” — az erődítéstanban olyan földből, vagy kőből emelt, a várfal mögött kiemelkedő védőgát (magas tüzelőállás) volt, melynek tetejére — mellvéddel biztosított — lövészek, vagy ágyúk kerültek elhelyezésre. A cavalier — a várfal eredeti szintjéhez viszonyítva — lépcsőzetesen afölde magasodott, s ezáltal hatásosan védte saját magát, miközben a vívóárkokban és paralellekben levő ellenséget tűzzel tudta pásztázni. Szijavus aga a cavalier kombinálta a „réduit”-okkal, vagyis az olyan sokszög alakú — rendszerint fedett — különálló sáncokkal, erődökkel, melyek az ostromló félnek rohamra való gyülekezőhelyekül szolgáltak, a védők pedig tűzfegyverek tüzelőállásait helyezték el rajtuk.⁸⁴ Meg kell még említeni a „ravali”-t (ravelin) és a „ritirátá”-t. Az előbbi két bástya (torony) között épült pajzsszerű gát volt, mely az ottani falszakasz elleni esetleges támadással szemben védett, miközben a kirohanásokat is álcázta. Az utóbbi tulajdonképpen hasonlított a „cavalier”-khez, amelyektől az különböztette meg, hogy amíg a cavalier-eket az egysoros várfal mögé emelték, a ritirátákat a két- vagy háromsoros falrendszer legbelső falán alakították ki azáltal, hogy e fal előtt széles és mély árkot ástak, s az ebből kitermelt földet e legbelső fal felső szintjével megegyező padka kiépítésére használták fel, ahonnan támogatni tudták az előző falakat védő őrséget.⁸⁵ Hátra vannak még a bástya fogalmának török névváltozatai. Ezek: „kule”, „tabie” és „burdzs”. A tabie a csatarend szárnyát is jelenti, ezért a logika szerint azt kellene hinni, hogy az erődítmény valamely „szárnyán” (szögletén) levő olyan kiugró részt jelent, mely óvja a főirányban védekező erőket. Ennek ellenére néha tornyokat (buzogány-tornyokat) is neveznek így. Építészeti és elhelyezési kritériumok alapján a kule és burdzs között nem állapítható meg különbség, ezért a kutatás jelenlegi szakaszában, anélkül, hogy funkciókat keresnénk, el kell fogadni ezen objektumokat úgy, ahogyan az egykori török illetékesek elnevezték.⁸⁶ A nevek és fogalmak eddigi elemzéséből talán levonhatjuk azt a következtetést, hogy a török — különösen az 1684. évi ostrom következményeinek felszámolására hivatott Kösze Szijavus lágumdzi aga — a lehető legolcsóbb, de egyben a leghatékonyabb erődítési megoldásokat volt képes kiválasztani, melyet mi sem bizonyít jobban, mint az a körülmény, hogy 1686 június közepén, amikor a szövetséges seregek ismét körülfogták

⁸² Török—angol, illetve angol—török kieszótár (társalgási szótár), Berlin—München, 1979. 32. o.; továbbá *Fekete*: i. m., Buda és Pest áttekintő térképe. (Török nyelvi konzultáns: Nemes Antal.)

⁸³ *Szentneményi*: i. m. 106. o.; *Decsy*: i. m. II. 431. o. így határozza meg a Kurtina, Courtine (fons plano muri vel aggeris) fogalmát: „olyan két kőfalak között, egyenes lineára hányatot földi erősség, melyet az ostromlott várból szállongó ágyú golyóbisok, minden tartalék nélkül elérhetnek.”

⁸⁴ *Szentneményi*: i. m. 118—119. o. A kor híres erődítési szakembere, Vauban marsall a „redut” (réduit) fogalmát így definiálja: „...a fegyverhelyek szélső pontjain levő, kis négyzet alakú erődítmények. Köröskörül árok övezi őket, ezenkívül a vár felé néző oldalukon ágyútűz ellen védő földhányás van...” Természetesen a várban levő redut földhányása a belővés irányában került felemelésre.

⁸⁵ *Szentneményi*: i. m. 117—119. o.

⁸⁶ *Veress*: i. m. 42—48. o.

Budát, valóságos új (felújított) erődítmény állt előttük, melyen meg sem látszott, hogy két évvel korábban a lotharingiai herceg három- és fél hónapig törette és aknáztatta.⁸⁷

Áttérve a Középsővárra (orta hiszár), vagy Felsővárosra (ma: a Szent György tértől a Bécsi kapuig terjedő részre), itt volt elhelyezve a budai török helyőrség zöme, továbbá itt lakhattak a gazdag és előkelő törökök (muzulmánok), s a módosabb dzimmi (keresztény és zsidó) lakosság. A zsidók előszeretettel költöztek Budára, mivel Nyugaton is „tolarencia adót” kellett fizetniük, de emellett senki sem biztosította őket a pogromok ellen. A törökök viszont, ha a dzsizjét kifizették, fegyveres karhatalommal biztosították részükre a dzimmi alattvalóknak járó jogokat. Ezért semmi csodáltnivaló sincs azon, hogy Buda valamennyi keresztény ostromakor a fegyverforgató zsidóság aktívan részt vett a védekezésben, az idősebbek pedig magas baksist ajánlottak fel a kiválóbb katonák részére.⁸⁸ A Középsővár utcáinak nyomvonala — a mai napig — megfelel akár a Zsigmond-kori utcáknak. Ezeknek az elnevezése mutatja, hogy kik laktak bennük. A mai Táncsics Mihály utcát „Zsidó utcának” (Jahudilár jolu), a Fortuna utcát a „Janicsár aga utcájának”, az Országház utcát „Fürdő utcának”, az Úri utcát pedig a Bíró (Kádi) utcájának nevezték. A mai Szentháromság utcát „Kázindzi jolu”-nak (Kondérkovács utcának) nevezték (a kondér a janicsároknak a zászlónál is becsebb palládiuma volt), s ettől a haránt utcától a mai Dísz térig a posztóvágók és csizmadiaik sora húzódott. A Zsidó utcától a Duna felé valószínűleg a várkatonaság laktanyái voltak elhelyezve, mert az aszabok itteni jégverméről és egy fegyvertárról biztos adatok állnak rendelkezésre.⁸⁹

A Középsővárat (Felsővárost) minden XVI—XVII. századbeli erődítményrendszerben „besli vár”-nak (a magyar végvárakban az ennek teljesen megfelelő „huszárvárnak”) nevezték, mivel a helyőrség — többnyire családjával együtt — e várrészben került elhelyezésre. A tereket, mecseteket, védműveket rendszerint régi budai pasákról nevezték el (mivel egyikük sem épített újat, így csak azt vették figyelembe, hogy a felújítás kinek az idejében történt), de jellegzetes események is szerepet játszottak az elnevezésben (pl. a Vérmezőre néző „Savanyú étel tornyá”-nak neve bizonyára valamilyen érdekes eseményhez fűződik).⁹⁰

A továbbiakban mind a kapuk, mind a bástyák (rondellák) felsorolásához a Középsővár (Felsőváros) északi szakaszát (a mai Hadtörténelmi Intézet előtt fekvő Esztergomi kőrbástyától a Bécsi kapuig terjedő részét) vesszük kiindulási alapként. Valamennyi előttünk járó kutató kimutatja, hogy a XVII. században ez már egy hármasszakasz volt, melyek — befelé haladva — egyre magasabbra épültek azért, hogy az előretörő ostromlókat egyre nehezebb feladatok elé állítsák azáltal, hogy — a külsőbb falak mögé befészkelvén magukat — tulajdonképpen egyre magasabbról „kapják az áldást”. De idézzük Szentneményit (aki az általa felkutatott rendkívül értékes adatokat mehökkentően rossz, érthetetlen stílusban adja elő): „Érdeemes összehasonlítani a palota nyugati zwingereinek rendszerét az északi hármassal (ezt hangsúlyozzuk ki — G. T.) rendszerével. Mint láttuk, a Felsőváros északi oldalán éppen olyan lépcsőzetesen fekvő zwingereket és egymás fölötti átlóvést nyújtó védőfalakat találunk, mint a várkastély nyugati oldalán. Ha most a kastély nyugati védőfalainak és az általuk bezárt zwingereknek építési idejét Zsigmond korára tesszük, úgy... a Felső-város északi oldalának legrégebb, ún. harmadik fala... a Zsigmond által épített régi városfal volt. A később épített kettős fal... a hadiépítészeti fejlődéstörténete és a logika alapján csak régebbi eredetű lehet.”⁹¹ Számunkra a lényeg

87 R. Várkonyi: i. m. 173. o.; ifj. Barta: i. m. 86—87. o.

88 V.ö. Schulhof *Izák*: Budai krónika. Bp., 1981. Szakály Ferenc utószava (75—78. o.)

89 Fekete: i. m. a budai vár katonai létesítményeiről és egyházi épületeiről szóló vázlatok.

90 Fekete: i. m. III. fejezet: Helyrajz (72. o.-tól.)

91 *Szentneményi*: i. m. 108. o.

csupán annyi, hogy a vár északi oldalát befelé egyre magasodó, hármassalrendszert védte, melyet Sziyavus aga bölméknek képezett ki. Figyelmét nem hiába összpontosította a várnak erre a falszakaszára — melynél az 1684-es osztróm tapasztalataiból indult ki —, mert az 1686-os osztróm során is a lotharingiai herceg csapatainak valamennyi rohama az e falrendszeren való áthatolásra irányult. Végül három „törés”-en (akkori szakkifejezéssel: „Brech”-en) át sikerült erről az oldalról behatolni a várba.

A Belső- és Középsővárból, valamint a városokból számos kapun át lehetett az egyes városrészekbe ki- és bejutni, illetve egyes kapukon az illetékeseknek átjárni. Ha a Bécsi kaputól (nevezték Szombat kapunak és Zsidó kapunak is) keletre, a Duna felé indulva, az akkori várat képzeletben körüljárjuk, a következő kapukra lehetünk: Kis, vagy Rácsos (Kafeszli-); Vízi (Szu-, a mai Dísz térenél); Titkos (Ogrun-); Lihegő (Szoluk-); Frengi (Hitetlen, Keresztény); Fellegvár vagy Kirohanási (Hiszárpecse-); Síkság, vagy Fehérvári (Ova-) kapuk. Azért, hogy a többi kapu helyét és funkcióját megértsük, kis kitérést kell tennünk. A már említett Tímárváros (Debágháne) és az Ahorluk- (Istálló) bölmessi között vezetett át a hajóhíd (népies nevén: „doboló híd”) Pestre. E pontonhíd középső négy „kajük”-ját (elemét) ki lehetett szerelni az áthaladó vízi forgalom biztosítása céljából. A hídfő mindkét oldalán bölmessi állt, Budán pedig az említett Vízitorony (Szu-kuleszi) őrködött felette. Ha valaki a Tímárvárosból a Vízivárosba akart eljutni, előbb az ún. Rév kapun át mehetett be a hídfőnél épült bölmesszibe, onnan pedig a Vízi, vagy Ali-pasa kapun át juthatott ki a Duna-partra, a szandzsák-magtárak elé. Itt, végig haladva Urudz aga kapuján, beléphetett az Istálló bölmesszibe, ahonnan az Istálló torony (Ahorluk kuleszi) mellett nyíló kapun át végre elérkezett a Vízivárosba. Ha innen még tovább akart jutni a Lőpormalomhoz, illetve az ezt üzemeltető hévízhez, netán Óbudára (Eszki-Budin), vagy a Gülbaba báirit (Rózsadomb) akarta megmászni, akkor a Kakas kapun (Horosz-kapiszu) át juthatott ki a Vízivárosból. Ha viszont az illetőnek a mai Szilágyi Erzsébet fasor nyomvonalán húzódó Kovacsina jolu környékén volt dolga, akkor előbb a régi, Zsigmond-kori kőfal valamelyik átjáróján átment az Alsóvárosba, melyből a mai Széna tér környéki Újkapun, illetve a Moszkva tér nyugati kijárójánál levő Mészáros, vagy Vágóhíd kapun át (Minaret kapunak is hívták) jutott el a céljához.⁹²

Buda legfőbb katonai építményei a várfalakat megszakító rondellák voltak. Bár Evlia az egekig magasztalja a „hitharcosok szálláshelyének” e védműveit, virágos nyelvezete kevéseknek bizonyult arra, hogy a zömében még Zsigmond király által építtetett „bástyákat” modern védelmi építményekké varázsolja. Az igazság az, hogy még a XVII. század végén is csak egyetlen korszerűnek mondható, ún. „olasz bástya” erősítette Buda falait, ez pedig a vár északkeleti szögletében levő „Erdel kuleszi” (Erdélyi bástya) volt, mely szögletes kiképzése révén kiküszöbölte a holttereket. A többi a tűzfegyverek fejlődésével lépést nem tartó, kerek rondella volt, melyeket a felújításra vagy átépítésre parancsot és anyagi fedezetet kapó pasa nevére kereszteltek el (volt olyan rondella is, melynek felújítása három pasát is folyamatos feladat elé állított).⁹³ E rondellák esetében a török krónikások ezzel vigasztalták olvasóikat, hogy „az ágyúgolyó lecsúszik róluk”. A rondellák minősége és ellenálló-képessége között azonban jelentős különbségek voltak. Ha — miként a kapuk esetében tettük — ismét a Bécsi kaputól kiindulva a Duna, tehát kelet felé járjuk körül az Alsó- és Felsővárat, a következő védművek épültek: a Mehmed kuleszi; az Erdel kuleszi (mint mondtuk: az egyetlen szögletes bástya); a Háber (Jelző) kuleszi, ami

⁹² Fekete: i. m. 75. o.; R. Várkonyi: i. m. 71. o.

⁹³ Az olasz bástyáról *Perjés* értekezik Zrínyi Miklós és kora c. művében (Bp. 1965.), bővebben l. ott.; az Esztergomi rondellát 1630–1644 között Huszejn, Musza, Musztafa, Bejráj és Dzsáfer pasák építtették.

tulajdonképpen torony volt. Az említett Vízi kapu (a Dísz térnél) kiindulási pontja volt egy olyan falnak, mely előbb párhuzamosan követte a régi — gyilokjáróval és mellvéddel ellátott — falrendszert, majd — a mai Szent György tér keleti sarkának magasságában az Ahorluk bölmeszi északi falát alkotó — kortinává alakult és lehatolt a Dunához, ahol az Istálló bástya (Ahorluk kuleszi) zárta le. E pótfal mentén — melyet Szijavus aga építtetett — a Vízikapunál az Arany bástya (Altun tabie), a pasa-szeráj vonalában pedig az Ezüst bástya (Gümüs tabie) emelkedett (tulajdonképpen ezek is csak tornyok voltak).

Az Istálló bástya arra a mindenki által megcsodált vízfelhajtó kerékre (dolab) is vigyázott, mely a ráaggatott „kirbá”-k (tömlők) segítségével, felhasználva a Duna sodrási energiáját, feljuttatta a vizet a Palota tér csorgókútjához. Ezt látva Evlia felkiált: „...az ész elámul rajta”.⁹⁴ A két másik Duna-parti erősségről, mely a hadikikötőre és a doboló hidra ügyelt és a vízparton fal és szárazárok kötötte őket össze, ti. az Urudzs aga tabieszi-ről és a Vízi toronyról (Szu kuleszi) már szoltunk. A vár legdélibb részén épült a hatalmas „nagy frengi rondella”, melyről Bonfini így ír: „... földdel töltött építmény volt, kb. 40 m átmérővel, ... s hozzávetőleg 80 méternyire volt kitolva a kastély védőövtől, mellyel a torkába vágott két keskeny folyosó biztosította a közlekedést... egyike a nyugati zwingerbe (jeni mahalle — G. T.) vezetett, míg a másik a kastély keleti oldalán húzódott zwingerekbe. A rondella külső fala... rézsútosan (scarpata) volt építve úgy, hogy a burkolat... tetején...egy kb. 6—7 m széles körjárda (cammino di ronda) gyűrűzött önálló mellvéddel.”⁹⁵ Az ágyukat körben lehetett rajta elhelyezni és minden irányban tüzelni. A tudósítás, melyből idéztünk, a továbbiakban leírja, hogy a nagy frengi kuleszi nyakánál levő kapun át egyfelől e körjárdára, másfelől egy olyan 10—12 m széles zwingerre lehetett jutni, mely délkelet felől övta a várkastélyt és összeköttetést teremtett a Vízi toronnyal. E zwinger (inkább kétoldalú cavaliernek nevezném — G. T.) déli oldalán 17—18 m széles szárazárok húzódott, mely a rondella körül 26 m-re szélesedett ki. A jeni mahalle keleti szögletében épült a kis frengi rondella, nyugati szögletében pedig a Karakas pasa tornya. A Dísz térnél nyíló Síkság (Fehérvári) kapura a Kászim pasa kuleszi őrködött, majd a vár északnyugati szögletéig húzódó egyenes, de mindvégig gyilokjáróval és mellvéddel ellátott falát előbb a „Savanyú étel tornya”, majd a Veli bég kuleszi szakította meg. Mind az öt délnyugatra néző félkör alakú rondella földdel volt megtöltve. A vár katonailag legfontosabb — és az 1684-i ostrom során is leginkább támadott — északnyugati—északi szögletében a hatalmas Esztergomi rondella épült, melyet — eredeti módon — a törökök „toprak kuleszi”-nek, azaz Földbástyának neveztek, holott minden forrás arra utal, hogy bölméssel volt tele, továbbá alapja is üreges volt, hogy az aláaknázást meg lehessen előzni.⁹⁶ Az Esztergomi rondella kiépítése öt budai pasa szolgálati idejét emésztette fel. E hatalmas rondella és a Bécsi kapu között került még megépítésre a Szijavus pasa (nem az illusztris Kösze Szijavusról van szó!) és a Murád pasa kuleszi. Meg kell jegyezni, hogy a böles Kösze Szijavus lágumdzi aga ezen a leginkább exponált „északi védelmi szakaszon” — a Zsigmond-kori, eredeti várfalat legbelső bázisként megerősítve — háromfalú „ritirátá”-t alakított ki, melynek hatékony ellenálló képességéről még szót fogunk ejteni.⁹⁷ Az utóbbiakban említett két rondella szintén bölméssel volt tele.

Mint már utaltunk rá, a felsorolt védműveket a török — ha nem is 1686. évi állapotukban és formájukban, de — örökölte. Amit ők végeztek el, azok a következők voltak: leszedték a gyülékony fa védőfolyosókat, megerősítették az ágyúpadokat,

94 *Fekete*: i. m. 77—91. o.; *Evlia*: 279. o.

95 *Szentneményi*: i. m. 104. o.

96 *Evlia*: 270. o.; *Szentneményi*: i. m. 110—111. o.

97 *Szentneményi*: 118. o.

illetve újakat építettek. Zsigmond buzogány-tornyait kis frengi és Karakas pasa kuleszivé alakították át. A vár nyugati védőövét vagy külső védőgáttal, illetve 10 m széles árokkal vagy belső árokrendszerrel és fedett úttal erősítették meg, s kirohanásokra alkalmas helyeket hoztak létre. A nagy frengi kuleszi és az azt a Dunával összekötő zwinger mentén megásták az említett árokrendszert. Az északi falakat megerősítették és ritirátát alakítottak ki. A jeni mahallét három lépcsőzetesen magasodó hosszanti és két harántfallal tökéletesítették. Sok helyen cavalier-t és réduit-t építettek, s végül — de nem a teljességre törekedve — a Vízi kaputól a Duna-parti Istálló toronyig párhuzamos falat — rajta az arany- és ezüst bástyákkal —, majd kortinát emeltek. Szijavus aga megerősítette a Duna-partot, különösen az Istálló bölmeszi előtti térségben, és létrehozta a róla elnevezett sorompót. Természetesen a legprecízebb leírásnál is többet ér, ha az ábrákat áttanulmányozzuk.⁹⁸ Budavár egyik legnagyobb erőssége kifogástalan vízellátó- és jégtárolórendszerében rejlett, melyről minden korabeli szerző megemlékezett.⁹⁹

A doboló hídon Pestre lehetett átkelni, mely abban az időben egyszerű — fallal övezett — városka volt. E falakat öt „iszkenderi” (Nagy Sándor-i?) rondella és 12 torony erősítette meg. A Duna felől palánk oltalmazta, melyen át három halászkapu nyílt a folyóra. A városból a váci, szolnoki, hatvani, kecskeméti és a belgrádi kapukon át lehetett kijutni. Pest és környéke a budai vár és szandzsák központi gabonátároló és vágóállat-legeltető központja volt.¹⁰⁰

Budát egy belső — főleg figyelő-, továbbá két külső védelmi övezet oltalmazta az ellenség meglepésétől. A figyelő övezet főbb támpontjai voltak: a) a Gellérthegy tetején levő „Gürz Eliász” (török hősről elnevezett) hiszár, a maga jól ellátott és tüzérsséggel is rendelkező védőőrségével; továbbá a mai budai alagútkijáró környékén magas lábazatra ácsolt őrállomás (csardak); s végül a mai Császárfürdő hévívízű forrása által üzemeltetett Baruthánén (lőpormalom) ügyelő „bunár hiszár”, vagyis a „forrás vára”, melynek helyőrségét a fegyverkovácsok egy része, a lőpormolnások (barutcsik) és szekerészek képezték. Ágyúk itt is rendelkezésre álltak. Ezt az objektumot azért helyezték a városon kívülre, mert gyakran felrobbant.¹⁰¹ b) A Buda—Székesfehérvár—Esztergom háromszög képezte a török magyarországi támaszpontjának legjelentősebb térségét. E háromszöget — melyet maga I. Szulejmán hódított meg egy külön hadjáratral (1543) —, még két várövezet vette körül. A várak közötti térséget 400 párkány és palánk zárta le, melyek között az ún. „tarisnyavarak” biztosították az összeköttetést és a hírközlést. Miután ezek a magyar történetírásban részletesen tárgyalt témák (l. pl. Szántó Imre „A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon” című, kitűnő munkáját),¹⁰² így részletezésüktől eltekintünk.

A budai pasalik véderői

Miután a Buda törökkori ostromaival foglalkozó szerzők a védekező oszmán erők tevékenységéről szóló, magyarra lefordított irodalomra nem támaszkodhatnak, a vár védelmi rendszabályai felett rendszerint elsiklanak (tisztelet pl. Fekete Lajosnak, R. Várkonyi Ágnesnek és talán ifj. Barta Jánosnak, akik Szilidár Mehmed aga „Ta’rihi...”-jának Isztambulban 1928-ban, csak török nyelven megjelent krónikájából származó adatokat is közölnek). Defterek (lajstromok) csak a XVI. századból ismeretesek, de katonai szempontból ezek is zavart okoznak, mivel az Oszmán Birodalomban az állami

98 A török által elvégzett feladatokat *Szentneményi* írja le. i. m. 115—122. o.

99 *Fekete*: i. m. 124—125. o.

100 A törökkori Pest átnézeti helyszínrajza *Fekete* i. m.-ben (100—105. o.) található.

101 *Szentneményi*: i. m. 121—122. o.

102 *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon. Bp., 1980. 34. o.; *Evlia*: 267. o.

és udvari vezetőket, hivatalnokokat a katonai rendek között tartották nyilván.¹⁰³ A budai pasalik török véderői „kicsiben” követték az állam teljes katonai szerkezetét (kivéve az egyiptomi mamelukokat és a tengeri vilájetek hadinépét). A haderó hűbéres areulátát — mert a XVII. századra a Birodalom gazdasága már túljutott a korábbi „ázsiai termelési módon” — a tartományi javadalombirtokos katonák tömegei (vilájet aszkeri) határozták meg még akkor is, ha a bevezetőben kimutattuk ezek veszes csökkenését. A javadalombirtokos, rendszerint lovas katona rangját és kötelezettségeit birtokának „akséban” (ezüstke) megállapított létalapja (dirlik) határozta meg. Tudjuk, hogy azt a birtokos katonát, akinek jövedelme évi ezertől húsz-ezer akceig terjedt, timariótának; húsz- és százezer akce között záimnak nevezték. A szandzsákbégek és pasák évi 100 ezer akce fölött jövedelmező hász-birtokkal rendelkeztek. A szultán részére fenntartott birtokokat ugyancsak hász-nak (kincs) nevezték. Az ezer akce hozamú, először adományozott birtok „egy kilics” (egy szablya) volt, vagyis a timarióta maga vonult hadba. Ha törekvőnek (mahall i-himet) bizonyult, egy fej (kolle) vagy egy nyelv (fogoly) után 10 akcéval növelte birtokának hozamát, aki viszont egyszerre 15 fejet vagy nyelvet szolgáltatott be, rögtön záimetet kapott.¹⁰⁴ De 2000 akce után egy szolgát, 3000 akce újabb hozadék után egy vasas lovas (kendü dsebelü) kellett a timariótának kiállítania. A záimoknak és hászbirtokosoknak csak 5000 akce után kellett műkemmél dsebelüt hadba vinniük, de kovácsműhellyel kellett a szemlén megjelenniük. A budai pasalik timárbirtokosai a magyarországi adófizető parasztok és kézművesek (ráják) közül sorozták a dsebelüket. A budai pasalik szandzsákjai (egy fejedelemnek nevezhető bég alá rendelt körzet, az onnan hadbavonuló birtokos katonákkal) 1683-ban a következők voltak: budai, esztergomi, nógrádi, szécsényi, füleki, hatvani, szolnoki, fehérvári, koppányi, simontornyai, szekszárdi, szigetvári, pécsi, mohácsi, szegedi, szerémi és végszendrói; melyekben összesen 300 záim, 1400 timarióta és 10 300 dsebelü (összesen 12 000 kilics) volt köteles hadrakelni. Szultáni hász-birtokok voltak pl. Kecskemét, Mezőtúr, Szeged, Ványa stb.¹⁰⁵ A pasa hásza Pest környékén, a szandzsákbégek pedig saját központjuk körül volt kijelölve. Ha Evlia Cselebi virágos nyelvét helyesen értjük, akkor a Magas Porta parancsára Kile mezején (néha Kelenföld, néha a Vérmező, de lehet, hogy — a Gellérthegy lábánál összekapcsolódva — mindkettő) más tartományokból összesen 26 000 „kiváló harcos” táborozott azért, hogy Budát megsegítsék.¹⁰⁶ Az oszmánoknál az iszlám újévtől (március 21.) Kászim napjáig (október 26.) tartott a hadakozás ideje, tehát a kíségető sereg ebben az időintervallumban tanyázhatott Buda alatt. A tartományi haderó mozgósítását a Hadtörténelmi Közlemények 1984/4-es számában publikált cikkünkben részletesen leírtuk, így itt röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy vezető szervektől kirendelt „aszker szürüdzsik”-nek (sereghajtók) a „kirk-agaságok” (negyvenedesek) és „cseri-basik” (kisebb körzetek főnökei, egyben az ott gazdálkodó timarióták parancsnokai) kötelékeit (szakasz, század?) egy-két nap alatt kellett a „szubasilikokba” egyesíteniük (4—10 cseri). A szubasi — nemcsak katonai parancsnok, hanem körzetében rendőrfőnök is — a harmadik napon a szandzsákbéget képviselő „alaj-bégnél” (menetparancsnok) mustrára jelentkezett. Ha az egész pasalik összpontosult, akkor a mozgósítást követő tizedik napon kellett a szandzsákbégeknek a béglerbégnél jelentkezniük (Kile mezején). Mivel a budai pasalik nyugati szandzsákjai állandó harcérintkezésben voltak

103 Legújabbban *Hegyi Klára* tekintette át a rendelkezésre álló deftereket már idézett kandidátusi értekezésében. Tulajdonképpen az oszmán birodalomban nem tettek különbséget az állami, udvari és katonai beosztások között. Ha a szultán, vagy a szeraszkerre kinevezett nagyvezír vezette a hadat, a kapi-kullári csaknem teljes egészében (mind a kül-, mind a belszolgálat) elvonult és ez esetben a béglerbégek is mozgósították az „eszkindzi timárlári” mellett a „gedekli timárlári”-t is (előbbieket a katonai-, utóbbiak a polgári és egyházi timárbirtokosok voltak).

104 *Salamon*: i. m. 110—114. o.; legújabbban *Generál Tibor*: Az oszmán-török haderó szervezete és vezetése a Birodalom fénykorában. HK 1984/4. sz. 641—649. o.

105 *Géway*: i. m. mellékleteként (53. o.) közli a Hadzsi Kalifa leírása alapján készült vázlatot. *Evlia*: i. m. 267. o. érthetetlen módon a valóságban meglévő 17 szandzsákból csak nyolcat sorol fel.

106 *Evlia*: 267. o.

a Magyar Királysággal, ezért a mozgósításuk rendszerint nem a leírt séma szerint valósult meg, hanem úgy, hogy a szipáhek — a szandzsákjaik területére eső várak, párkányok, palánkok, tarisznyavárak helyőrségeivel együttműködve — felfogták az osztrák—magyar ellenfél portyáit, s ez esetben — ha szükség volt rá — a többi szandzsák (a pasa parancsára) segített nekik. Amikor viszont az ostrom veszélye Budát (vagy valamely fontos várat) fenyegette, akkor — a pasa helyzetmegítélése alapján — a kijelölt szandzsákok a várat kívülről vagy — lóról szállva — belülről segítették meg. Ha a budai (kanizsai, egri, váradi, temesvári, boszniai) pasa szerdári zászlót (főparancsnoki hadijelvényt) kapott, akkor nem csak a saját hűbéres hadinépével, hanem a kelenföldi segélyhaddal, továbbá a várak, párkányok, palánkok — egyébként a szultán rabszolgáinak számító — erőivel is rendelkezett. Rendkívül nagy veszély esetén a szultán által kinevezett szeraszker (rendszerint a nagyvezír, vagy valamely érdemes vezírpasa) a Birodalom meghatározott területéről mozgósított sereggel vonult Buda felmentésére.¹⁰⁷ A pasalik javadalombirtokosai tehát azt a „mozgó had-erőt” képezték, amely a védelmi gyűrűkhöz tartozó erősségek között, mintegy „lak-tanyán kívül” helyezkedett el.¹⁰⁸

Budavár (és a pasalikhoz tartozó várak, párkányok, palánkok) belső katonasága — az idézett, XVI. századi állapotokat tükröző, tanulmányunkban leírtaktól eltérően — három általános elemből tevődött össze.¹⁰⁹ Az egyes elemeket — általában — olyan kritériumok alapján különböztethetjük meg, hogy a török állami hierarchia melyik fokozata adományozta számukra a dírliket, mely lehetett egyéni, vagy csoportos javadalombirtok, de zsold is: 1. Az első kategóriához a „kapikullári” (portaszolgák) tartoztak, akiket a Magas Porta — negyedévi zsoldosztással — fizetett és akik — rendtartásuk alapján — csak saját tisztjeiknek voltak kötelesek engedelmessé válni. Mivel tehát a béglerbégek elvileg nem parancsolhattak nekik, ha fellázdak a szultán ellen, felkelésüket rendszerint a janicsár-helyőrség lemeszárolásával kezdték (többek közt I. Gazáli damaszkuszi pasa 1520. évi lázadását, mely az ún. „janicsár-vecsernyével” kezdődött, ahol „megvendéglés” ürügye alatt az egész janicsár odzsakot felkoncolták.)¹¹⁰ 2. A „szerat-kullári”-hoz (határszolgák) azok a félreguláris katonai erők tartoztak, akiket a budai „mál-defterdár” (az isztambuli basdefterdárnak alárendelt pénzügyi főnök) a Magas Porta kincstárát illető jövedelmekből (adók, vámok, illetékek, haszonbérletek stb.) tartott zsoldban. E katonaság — az ún. „váragák” útján — szabály szerint a kapi-kullárhoz tartozó várparancsnoknak (dizdár) engedelmessé válni. 3. A „jerli-kullári”-hoz (helyi szolgák) tartoztak azok a katonák, akiket a pasa saját ház-birtokának jövedelméből tartott fenn. Ezek létszámát központból szabályozták, de a legtöbb pasa túllépte.¹¹¹ A pasakatonaság nem volt azonos a jerli-kullárral, mert a pasa — saját házájának jövedelme szerint, minden 5000 akce után — egy-egy mükemmel dsebelüt is köteles volt kiállítani. A budai pasának tehát — illetmény szerint — kétfajta katonaság állt rendelkezésére: a jerli kullári („kapi hálki”-nak, udvari gyűrűnek is nevezték) és a szipáheknek számító dsebelük. Ez utóbbiakra csak mozgósításakor számíthatott, hiszen közönséges ház-parasztok voltak (kiképzésre csak ünnepnapokon vonta őket össze).¹¹² Egyébként a pasalikban összeírt összes dsebelü részére vesszőkosarat kellett biztosítani (sáncmunkához), közülük az öregeket „csoportparancsnokként” kijelölni és valamennyiük élére egy „dsebelü agát” megtenni.¹¹³

107 V. ö. *Salamon*: i. m. 110—114. o., valamint *Fodor Pál* Szómagyarázatának (*Evlia*: 593—612. o.) adott török szavait, továbbá *Leopold von Ranke*: Die Osmanen und die spanische Monarchie. (Berlin, 1857.) c. művének 71—74. oldalait a HK 1984/4. sz. 644—647. oldalakon leírtakkal és az ott közölt irodalommal.

108 *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. Bp., 1977. 49. o.

109 A XVI. században a kapi-kullári (portaszolgák) jerli-kullárra (helyi szolgák) és szerhad-kullárra (határszolgák) oszlott fel. A XVII. századra ez megváltozott, mely a „pendszak-ogullári” és a „dsevsirme” felszámolásával függött össze. A változásokat l.: *Enzyklopaedie*... IV. 832—833. o.

110 *Von Hammer*: GOR III. 10. o.

111 *Enzyklopaedie*... IV. 833. o.

112 HK 1984/4. 647—648. o.

113 *Enzyklopaedie*... IV. 833. o.

A kapi-kullári zömét a janicsárok tették ki, akikről a bevezetőben már megemlégtettük, hogy nősulhettek, fiaikat maguk közé vehették, turkomán elemeket kebeleztek közéjük és pénzkereső foglalkozást űzhetnek. Budán — Karácson Imre teljesen félreérthető fordítása szerint¹¹⁴ — az 51. desemaat került elhelyezésre, akik a Középsővár Jenicseri agaszi jolu-jában (ma Fortuna utca) voltak — feltehetően családostól — elhelyezve. Azt, hogy a mai Szentháromság utcában nagy zással kalapáló „kázindzsi”-k (kondérkovácsok) janicsárok voltak-e, nem tudjuk. Mint minden janicsár, úgy bizonyára az odzsak budai tagjai is bektasi dervisek voltak, vagy csak a bektasi szektához tartoztak. Budán a Gülbaba tekke (kolostor) bektasi derviskolónia volt; lakóit Evlia így jellemzi: „...harcba menő jámbor emberek.”¹¹⁵ Ebből következtetve a budai janicsároknak mindig akadáhatott patrónusuk, nehogy a hátralógó filesapkájukra (hadzsi Bektas köntösének ujja) és a csapat- (orda-) zászlójukon fénylő „Zülfikár”-ra (Omár, a második „igaz úton járó kalifa” kétpengéjű kardja, mely minden janicsár orda zászlaján ott ragyogott) gyalázatot hozzanak. Azért, hogy megértsük az Oszmán Birodalom valamennyi erősségében érvényben levő szolgálati viszonyokat, röviden fel kell idézni a janicsár hadtest csapattípusait és a janicsár aga státusát, illetve törzskarának helyzetét. A janicsár csapatokat ordáknak nevezték és háromfélék voltak: a) legősibbek a dsemaatok (közösség, nemzetség, gyülekezet); b) XV. századbeliek a szekbánok (kutyafalka-mesterek); és c) XVI. századbeliek az agabölük-ök (osztag, osztály). A hadtest saját magát „odzsak”-nak (tűzhelynek) nevezte. Erre a jelenségre vezethető vissza, hogy a kondér még a zászlónál is becsesebb ereklyéjük volt, ami köré nem csak étkezni, de tanácskozni is gyülekeztek, ha pedig felborították, az szörnyű lázadásuk jele is volt.¹¹⁶ Az egész odzsak élén a nagyhatalmú janicsár aga állott, aki egyben Isztambul főbírója és csendőrségének parancsnoka is volt. Egyébként az amúgy is megfoghatatlan „aga” szót a janicsárok között három értelemben használták. Első volt tehát az említett jenicseri agaszi. Második értelemben a janicsár csorbadszikat (levesosztók — így hívták az orda-parancsnokokat) „odzsak agák”-nak is hívták, az ún. haszeki (tiszthelyettesekből álló udvari szolgálattelvők) csorbadszik pedig a zsoldnévjegyzékben is agákként szerepeltek. Harmadszor a rendszerint janicsár főtisztek, vagy tisztek közül kinevezett várparancsnokot, illetve az adott janicsár helyőrség parancsnokát is — átvitt értelemben — agának nevezték. Ha tehát valaki Budán a „janicsár agát” kereste, mindeki a mai Tánecsics Mihály és Fortuna utca Szentháromság téri szögletében épült házba irányította az érdeklődőt, mivel ott lakott az 51. dsemaat csorbadszija.¹¹⁷ Mint említettük a várparancsnokot rendszerint a janicsárok közül nevezték ki. Ez a körülmény érdekes szolgálati rendszert idézett elő. A janicsár egyfelől a szultán személyi tulajdonában levő rabszolga (rabszolgafi) volt, másfelől pedig — a rendtartásuk szerint — „csak saját tisztjének volt köteles engedelmeskedni”, tehát a várparancsnok nem volt a pasának alárendelve, de neki — a pasa-katonaság kivételével — mindenki engedelmeskedni tartozott. Egyes párkányokban, palánkokban gyakran egyedül csak a didzár volt janicsár, a helyőrség többi tagja — mint bevezetőben utaltunk rá — dzseláli, vagy másféle szerat-kulu. Mivel Buda az egész birodalom északnyugati sarokpillérét képezte, rendszerint az isztambuli janicsár aga („a dolgok elrendezője”, „a legidősebb testvér”) törzskarából küldtek ki didzárt, akiknek viszont minden janicsár (az egész birodalomban) az alárendeltségébe tartozott. E törzskar tagjai: a) rabszolga-helyettes (kúlkiaja), b) a szekbán basi (a falkamesterek felügyelő-

114 Karácson így fordít: „...a szegbán-basit hatezer janicsár agájává tette s ötvenegy dsemaet oda-basiját budai parancsnokká nevezte ki;” (Evlia: 265. o.) *Fekete*: — aki *Evlia Cselebi* Szijáhetnemeszi című monumentális művét eredetiben tanulmányozta — a budai janicsárok hadrendi hovatartozását így értelmezi: „A budai janicsárokról csak is annyit tudunk, hogy közülük egyesek az első időkben állítólag az 51-ik ódába tartoztak s jelvényül lefelé nyúló zülfikárt viseltek.” (Zülfikár = Omár kalifa kétpengéjű kardja) *Fekete*: i. m. 131. o.

115 *Evlia*: 284. o.

116 *Von Hammer*: ORSFV II. 198—200. o.

117 *Evlia*: 606. o.; *Fekete*: i. m. 130. o.; *Veress*: i. m. 47. o.

je), c) az agarászok (zagaradzsik) felügyelője, d) az örkomondorok (számszun vagy szekszon) gondozóinak felügyelője, e) a darvak (turna) gondozóinak felügyelője, f) a bas csaus (a haderő főcsendőre). Ibrahim Pecsevi török történész szerint, amikor I. Szulejmán 1541-ben megszállta Budát, a szekbán basit hagyta hátra dizdárnak; 1663-ban pedig Evlia azt írta, hogy a turnadzsi basi a várparancsnok.¹¹⁸

A budai pasalikban 1686-ban állomásozó janicsárok létszáma — a kutatások mai állása szerint — tisztázhatatlan. Hammer „IV. Mehmed uralkodásának vége felé” (nevezett szultánt 1687-ben tették le és ölték meg) 11 odában, összesen 1387 fővel számol. Ezt így osztja fel: Buda: 1 oda, 159 fő; Újvár: 7 oda, 962 fő; Esztergom: 1 oda, 127 fő; Fehérvár: 1 oda, 91 fő; Nándorfehérvár: 1 oda, 48 fő. A problémát az jelenti, hogy Hammer egyes helyeknél számol a jamakokkal (azokkal a szolgálkkal, akiket a foglalkozást űző janicsárok maguk helyett állítottak), más helyeken nem; másfelől Lászlófalvi Velicstől tudjuk, hogy a kisebb helyőrségekben is volt néhány janicsár. 1685 végéig Újvár és Esztergom a Szent Liga kezére került (nem is beszélve a nagyszámú kisebb erősségről, pl. a még szóba hozandó Nógrádról), mely helyekről az életben maradt és elbocsátott janicsárok Budán gyülekeztek. Az egész vár védőrségének létszámára visszatérünk.¹¹⁹

A janicsárokon belül, külön 100—100 fős osztagokat képeztek az ún. „kavagut” főveget viselő, már említett szerdengecstik (fejüket vesztettek), akiket a legveszélyesebb feladatokra alkalmaztak, de a legmagasabban díjaztak. A janicsárok elvileg gyalogosok (jáják) voltak, de a szekbánok és agarászok között mindig voltak lovasok, a tárgyalt időszakra pedig olyan lovaselemeket is kebeleztek közéjük, mint pl. a „günüllük” (bátrak), jürükök (balkáni nomádok, akiket az első oszmánok Anatóliából telepítettek át) stb. Így gyanítjuk, hogy az 1686. augusztus 20-án és 29-én, kívülről a várba igyekvő, de lekasabolt lovasok (akiket mindenki janicsárokként emleget) szerdengecsti günüllük voltak.¹²⁰ A kapi-kullárhoz tartoztak még a pattantyúsok és ágyúöntők, az ágyúszekerészek, a gránátosok (petárdások), az aknászok (szakképzettségükkel elismerten csak a franciák vetekedtek), a fegyverművesek (ezeket az irodalom ebben az időben már megkülönbözteti dzsebedzsikre — páncél- vagy acél-fegyverkovácsokra és tulambadzsikra — tűzfegyver-gyártókra, bár a tűzoltókat is így nevezték), lőpormolnárak, továbbá a Magas Porta által kirendelt segédtsztek, kül- és belügyi futárok és étekgók (ez utóbbi három rendet elitnek is nevezték). Talán itt utalhatunk rá, hogy az oszmán haderőben használt olyan „furcsa” nevek, mint pl. a falkamesterek, vadmadárgondozók, étekgók stb., nem funkciót, hanem kötelet vagy rangot jelöltek, továbbá a katonai beosztások elnevezése tartományonként is változott (pl. az algíri janicsárok parancsnokát, akit maguk választottak, vagy tettek le, „dej”-nek nevezték).

A szerat-kullári-hoz tartoztak a) a beslik (akiket Montecuccoli a magyar huszárokhoz hasonlít, s akik Budán olyan jól tudtak magyarul, hogy — nemzeti ruházatot is viselve — sokszor rászédtek az ellenséget; nevük „ötös”-t jelent, ami kiemelt zsoldjukra utal); b) a minden 100 rájacsalád által kötelezően kiállítandó aszabok (Montecuccoli a magyar hajdúkhöz hasonlítja őket; nevük „nőtlen”-t jelent) továbbá c) a délszláv elemekből toborzott martalócok (lovas változatuk: a pandúrok, dunai hajós változatuk: a kara — fekete — martalócok, vagy kaptán-kúlok); d) a csetedzsik (100 főnél kevesebb lovas számláló portyázó osztagok, az 1596-ban megsemmisített akindzsik itt-ott még fellelhető töredékei).¹²¹

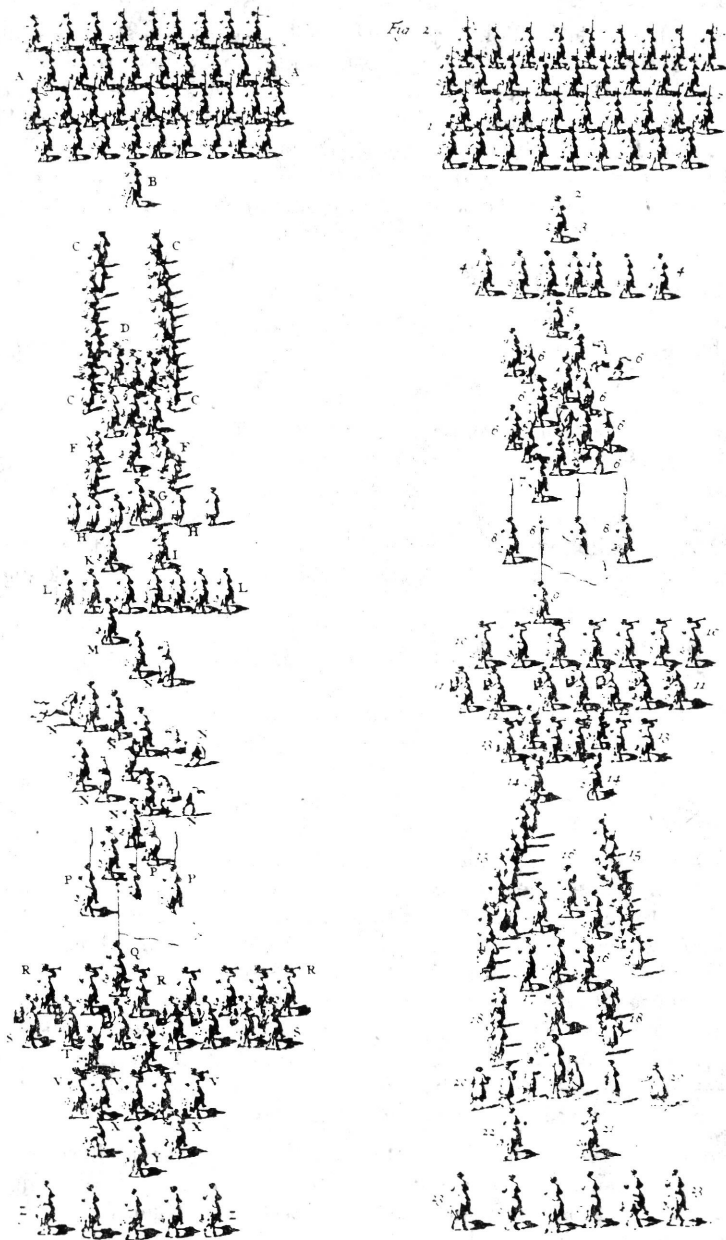
A pasa jerli-kullári-jának „halkájá”-hoz (gyűrűjéhez) lovas és gyaloggarda, lová-

118 *Evlia*: 265. és 268. o.; a janicsár aga törzskarát l. HK 1984/4. 633. o.

119 *Von Hammer*: ORSFV II. 221—223. o.; *Lászlófalvi Dr. Velics Antal*: i. m. II. 383—390. o.

120 *Fekete*: i. m. 127. és 131. o.; *Sugár*: i. m. 149., 152. o.

121 *Encyklopaedia*... IV. 832. o.; a török enciklopédiában (Meydán Larousse) az áll, hogy a besliket, öt házanként, muzulmán rájából toborozták.

(A budai vezír-pasa kíséretének felvonulása két változatban Richard von Kreutel
[Kara Mustapha vor Wien, Graz, Wien, Köln, 1982.] nyomán)

szok, vadászok, apródok és zenészek tartoztak, de Budán a pasa bizonyára tüzérséget és műszaki csapatokat (műهندس) is tarthatott. A budai pasa lovas gárdájában gyakran találkozunk a Boszniából zsoldba fogadott „deli”-kel, akik nevüket az eszeveszettségig vakmerő magatartásuk miatt kapták, de kinézetük sem volt valami bizalomgerjesztő, mivel ruhájukra és lószerszámzatukra állatbőröket varrtak. A kiöregedett kapi-kúlokat és a két hadjáratot élve megúszott szerdengestiket nyugdí-

jazták, de a szerat- és jerli-külokat egyszerűen elbocsátották a szolgálatból. Ezeknek az elemeknek (akiket „mázuldzsiknak”, obsitosoknak neveztek), továbbá a dzseláliknak és az Arábiából, Perzsiából Pestre sodródott irreguláris népségnek (arabisztánok, garibok) megengedték az ellenség földjén való portyázást, nehogy a pasalik lakosságát fosztogassák. Pesten volt elhelyezve a „Duna-menti mál-defterdár” adóbehajtó zsoldos katonasága is. Sajátos módon a szerat- és jerli-kullárhoz tartoztak a várát fenntartó, műszaki létesítményeit, katonai objektumait kiszolgáló mesteremberek és céhek tagjai is. Ezek agái, a katonai rendek parancsnokaival együtt, szintén a „váragák” körébe tartoztak és ezeken keresztül kapták a parancsokat a dizdártól. Ha a budai pasa a magyarországi (Duna menti) török hadak főparancsnokságát jelző szerdári jelvényeket (zöld zászló, melyre hat telehold és a zulfikár volt festve,¹²² továbbá kandiai fekete kócsagtollas turbánforgó, s rendszerint különleges kard és kaftán, továbbá engedély arra, hogy nagy zenekart szervezhessen) megkapta, akkor az egész kijelölt területen állomásozó török haderő — rendszerint a vazallusokkal együtt — az alárendeltségébe került. A szerdári megbízatás a csak a várban és környékén tartózkodó erőkre is korlátozódhatott. Mivel 1686-elejen a magyarországi török hadak főparancsnoka, Cserkesz Ahmed már Szegeden tartózkodott, Szári Szulejmán nagyvezír pedig márciusra vonta össze a felmentő sereget Drinápolyban, Abdurrahman valószínűleg csak a budai pasalik összes hadinépe feletti szerdárságot kapta meg. A lakosság és a hűbéresek felett béglerbégi beosztásának jogán rendelkezett.

Budavár török védelme 1686-ban

A vészajtó 1686. esztendő már februárban török kudarcokkal kezdődött, mert e hó 12-én Szentjobb erősségét (Nagyvárad közelében) át kellett adni az ostromló keresztényeknek. Március 24-én Szegednél Cserkesz Ahmed 4000 főnyi török, tatár, kuruc hadát meglepték és több mint 1000 főt lekaszaboltak közülük, majd egy közeledő, 2000 főből álló felmentő sereget átkaroltak, amelynek szintén nagy veszteséget okoztak. E harcok során leginkább a Thökölytől átállt Petneházy-huszárok jeleskedtek. Cserkesz Ahmed Belgrádba vonult és ott a később beérkező nagyvezírhez csatlakozott.¹²³ Jellemző, hogy a padisah saját kincstárát is megnyitotta, a főmufti pedig a Próféta zászlaját is ki akarta adni Szári Szulejmán nagyvezírnek, aki azonban ezt visszautasította. IV. Mehmed fetvát (vélemény) kért a főmuftitól és ennek alapján megüzente Abdurahman pasának, hogy ha „az Iszlám erős bástyáját” megvédeni nem tudja, katonáival együtt inkább ott váljon harc közben vértanúvá, mint a hóhérok kezében. „Buda a próféta oltalma alatt áll — hirdették a fanatikus bektasiak — és a janicsárok között maga Mohamed is ott küzd majd; a veszély pillanatában mindenki saját szemével láthatja.”¹²⁴

Buda véderejének létszámára különféle adatok állnak rendelkezésre, ezért egyrészt csak valószínűsíthetjük az átlagos katonállományt, másfelől pedig ez maga is ingadozott, attól függően, hogy mely szandzsákok és erősségek fegyveresei érkezhettek be a felszólításra. Van aki 16 000 főre teszi a fegyveresek számát. Ez nyilvánvaló túlzás, mely a keresztény ostromló sereg dicsőségét volt hivatva növelni. Egy másik adat 10 600 főről és 200 ágyúról szól. Fekete Lajos Buda „állandósult” védőerősségének létszámát 4000 főre teszi, de ez a létszám 1686-ban nyilvánvalóan kiegészült, hiszen az előző években a Szent Liga csapatai által birtokba vett erősségekből az életben maradt kapi-kuluk végül is Budán kötöttek ki, miközben Abdurrahmannak sikerült néhány szandzsákot a saját pasalikjából időben mozgósítani. Ezenkívül

¹²² L. R. Várkonyi: i. m. 156. o.

¹²³ Sugár: i. m. 86. o.

¹²⁴ Lázár: i. m. II. 172. o.

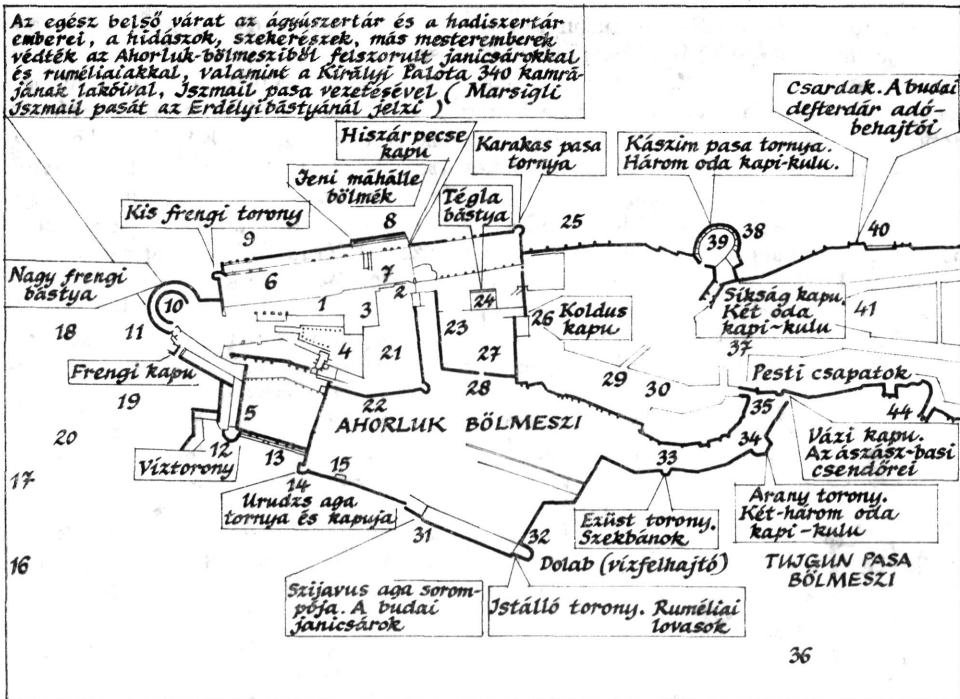
„Kile mezején” (Kelenföldön) bizonyára valamennyi segélyhad a ruméliai vilájetből is megjelent a március 21-én kezdődő hadi időszakra (ezt a következőkben felvázolt erőelosztásból rövidesen látni fogjuk), bár Velence erőteljesen támadta a Földközi-tenger parti oszmán végeket, miközben a Lipót által modortalanul megsértett Sobieski is küzdött a podóliai területek visszaszerzése céljából (ez a haditevékenység pl. a krími és budzsáki tatárok zömét lekötötte). Az 1984-ben megjelent „Magyarország hadtörténete” című könyv I. kötetében két adatot is találunk, amelyek egyszer 6000 főről, egyszer 4500 főről szólnak. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a védekezésnél e két határérték közti ingadozással számolunk. Az ostrom tapasztalatai azoknak a várból szökött lakosoknak a vallomását látszanak alátámasztani, akik a legjobb harckészséggel rendelkező janicsárok számát 1000-nél többre tették. A török vezérlet — de maga Abdurrahman is — még június elején sem tudta, hogy a Szent Liga seregének főcsoportosítása mely objektumokat szemeli ki ostrom céljából. Feltehetően Eger és Székesfehérvár ostromát várta, mert Székesfehérvárra erősítést küldött (1000 fő?).¹²⁵ Amikor kémei jelentették, hogy a Párkánynál összpontosult főszereg a Duna két partján megindult nyugat, illetve dél felé, úgy tűnik a következőképpen intézkedett: 1. futárt (futárokat) küldött az akkor Belgrádban időző Szári Szulejmánhoz; 2. elrendelte a pesti élelmiszerkészletek és vágóállatok begyűjtését a várba; 3. mozgósította a szandzsákjait, de mindet nem rendelte Budára; a Kile-mezején táborozó ruméliai lovasságot berendelte a várba; 4. a Vízi- és Alsóváros háztetőit lebontatta, amennyi gerendát, egyéb faanyagot és követ csak lehetett, felhordatott a várba; 5. az előkelő tisztségviselők családjait és vagyonát — köztük a sajátját — Csepel szigetére hajóztatta azzal a céllal, hogy a beérkező csamlüdszakkal elszállíttatja őket a Dunán; 6. a várban maradt lakosság közmunkáját (homok- és kavicsbordás, faanyag-felhalmozás, sánckarók hegyezése, földzsákok tömése, sánckosarak, palánkok fonása stb.) megszervezte; 7. lebontatta a doboló hidat úgy, hogy közben a pesti hídfőt egy osztag fedezte (a budai hídfőben néhány úszóalj megmaradt, azokat később az ostromló sereg felhasználta).¹²⁶ Ezután Abdi pasa elosztotta a várban levő harcosokat. Mint említettük: erről fennmaradt egy vázlat, melyet Marsigli fogoly török tisztjei készítettek. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a várban — beszámítva a tüzéséget és aknászokat is, akik a lövegpadokra és ellenaknászatra voltak szétosztva — korántsem volt annyi valódi kapi-kulu, mint amennyit ez a vázlat feltüntet. Nem szól azonban a szerat-kulukról és a jerli-kulláiról. Ezért azoknál az objektumoknál, amelyeknél a vázlat „kapi-kulu”-kat tüntet fel, szerat- és jerli-kuluk is lehettek. Ez az ősi kapi-kulu 100 év alatt történt felhígulásával és a katonai rendek neveinek tartományonként eltérő értelmezésével magyarázható.¹²⁷

A kezdeti erőelosztás tehát a következő volt: a) az Istálló bölmeszi Duna-parti ún. Szijavus aga sorompójához a budai janicsár odabasit és embereit rendelte Abdi (ahol janicsárokat említünk, ott bizonyára jamakok [helyettes, szolgál] és kul-ogluk, illetve kul-kardes-ek [szolgafiak, illetve szolgatestvérek] is lehettek); b) az Istálló tornyot és a vízfelhajtó kereket Rumélia vilejetből vezényelt szipáhik biztosították (ezek között is ott voltak a kendü-dsebelük és a saját szolgálak); c) az Ezüst bástyát

¹²⁵ Magyarország hadtörténete. Bp., 1984. I. 315. o.; *Meszlényi Antal*: Buda felszabadítása. Bp., 1936. 170—174. o.; *Révai Nagy Leó*kon, IV. 78—80. o.; eredeti módon *Sugar István*: A budai vár és ostromai című művében (210. o.) a török véderő kérdését elemzés nélkül elintézi azzal, hogy „A védőseregben 10 000 harcos 200 ágyúval sorakozik fel.” *Lázár*: i. m. II. 171. o. a védőséget 16 000 főre teszi. *Fekete*: i. m. 125. o. az állandósult őrséget 3—4 000 főre teszi.

¹²⁶ *Meszlényi*: i. m. 171—178. o.; *Gyurits Antal*: Budavár visszafoglalása. 1686. Szatmár, 1886. 57—60. o.

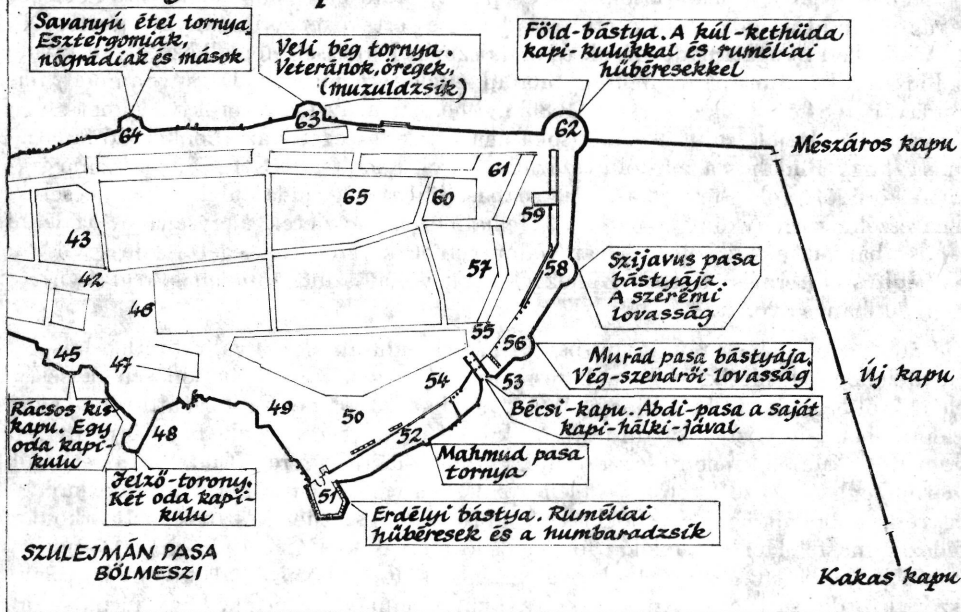
¹²⁷ V. 6. a 109. sz. jegyzettel. Köztudott, hogy az Oszmán Birodalom hatalmas kiterjedésű térségeiben a haderővel kapcsolatos terminológiát különbözőképpen értelmezték és a központból kiinduló változásokat csak lassan tudták követni. Így a Marsiglinak segítő török tisztektől, akik a *Veress*: i. m. 42. és 43. oldalai között szereplő vázlatot rajzolták és jegyzetelték, nem várható el, hogy pontosan tudták volna, mely védműnél milyen csapatok tevékenykedtek. Egyfelől ezek beosztása bizonyára naponként változott (katonák lévén: ezen semmi csodálkoznivaló nem lehet), másfelől azok a török tiszték, akiket Marsigli „kimentett” a mészárlásból, bizonyára örültek, ha a legáltalánosabb módon rekonstruálni tudták Abdi pasa erőelosztását, nehogy a kiváló hadmérnök náluk tájékozottabb emberek után nézzen.

Magyarázat: 1. Királ szerájári dir. (Királyi palota). 2. Szeráj kapiszu. (A palota kapuja). 3. Zindán (Börtön). 4. Dsebekháne (Hadszertár). 5. Pasa buz-háneszi (A pasa jégverme). 6. Jeni máhálle (Új várnegyed; „Új világ”). 7. Murád pasa dzsámi. 8. Jeni máhálle bedenleri dir (Az új várnegyed erődjei). 9. Frenyi kule kücsük (kis frenyi torony). 10. Büjük frenyi kuleszi dir (nagy frenyi torony). 11. Frenyi kapiszu (Frenyi kapu). 12. Szu kuleszi (Víztorony). 13. Bölmé. Belik ámbárlári (Erődítményszakas. A budai szandzsákbégség magtárai). 14. Urudzsa aga kapiszu ve kuleszi (Urudzsa aga kapuja és tornya). 15. Hádzsi Szefer dzsámi. 16. Ácsik illüdeszi (Nyílt hévfürdő). 17. Kücsük illüdeszi dir (Kis hévfürdő). 18. Jesil direkli illüdeszi (Zöldoszlopos hévfürdő). 19. Musztafa pasa dzsámi. 20. Jesil direkli dzsámi (Zöldoszlopos mecset). 21. Szeráj mejdáni (Palota tér). 22. Dsebekháne atdigi bedenleri (A hadszertár megnyitott bástyateré). 23. Báli pasa mejdáni (Báli pasa tere). 24. Szijavus pasa japidgi kesze Jeni table (Szijavus pasa új téglabástyája [tornya]). 25. Karakas pasa kuleszi (Karakas pasa tornya). 26. Dilendzsi kapiszu (Koldus kapu). 27. Topháne (Ágyúszertár). 28. Kücsük (Ogrun) kapi (Kis [titkos] kapu). 29. Pasa dzsámi (A pasa mecsetje). 30. Pasa szerájli dir (A pasa palotája). 31. Szijavus aga japidgi serampo (A Szijavus aga által készített sorompó). 32. Ahorluk kuleszi (Istálló torony. Ott voltak Mátyás király istállója). 33. Gümüs table (Ezüst torony). 34. Altun table (Arany torony). 35. Szu kapiszu (Víz kapu). 36. Tujgun pasa dzsámi. 37. Csársu dir (A bazár). 38. Ova kapiszu (Síkáság [Fehérvári])

szejmenek (dzselálik) szállták meg; d) az Arany bástyát egy-két oda kapi-kulu őrizte; e) a Víz kapuhoz az ászász basi (a janicsár törvénytörő és éjjeliőrök főnöke) emberei kerültek; f) a Síkság (Ova-) kapuhoz két oda kapi-kulut osztottak be (megjegyzendő, hogy ekkor Budán voltak az előző években felszámolt erősségek kül-jai is); g) a csardakot a Duna menti mál defterdár (kincstári pénzügyi főnök) adóbehajtói biztosították; h) a Tujgun pasa bölmészi fölött levő falakat a pesti helyőrség és az ottani irreguláris erők szállták meg; i) a Jelző (Háber-) tornyot két oda kapi-kulu védte; k) a Rácsos (Kafeszli-) kaput egy oda kapi-kulu zárta le; l) az Erdélyi bástya bölméiben és a csatlakozó falszakaszokon ruméliai szipáhik és a gránátosok bontakoztak szét, eleinte Iszmail pasának, Abdi helyettesének vezetésével, akít később a vezirpasa átvezényelt a Belsővár védőerőinek élére; m) a Bécsi kaput — a rohamok főirányát — Abdi pasa állta el saját pasakatonaságával; n) a Háber-kuleszitől a Bécsi kapuig bizonyára aszabok és a budai zsidóság önkéntesei egészítették ki az őrséget (mindkét elem lakótelepe ezen falszakasz mögött terült el); o) a Murád pasa rondella bölméiben és ritirátáiban a vég-szendrói szandzsák szipáhijai küzdöttek; p) a Szijavus pasa rondellában és ritirátáján a szerémi (Szirem) szandzsák lóról szállt

Budavár török őrsegének elosztása Marsigli térképvázlata szerint

kapu). 39. Kászim pasa kuleszi (Kászim pasa tornya). 40. Csardak kolhánesi (Csardak órállomás). 41. Orta dzsámi (Középső mecset). 42. Bedesztán (A szövétárusok piaca). 43. Kázindzilár jeri dir (Kondérkovácsok [kolompárok] sora). 44. A Víziváros (Tunjugon pasa bölmeszi) fölötti falszakasz. 45. Kicsük (Káfészli) kapi (Kicsi [rácsos] kapu). 46. Csársu dir (Bazár). 47. Büjük dzsámi (Nagy mecset). 48. Háber kuleszi (Felső [ór-] torony). 49. Jenicseri buz-hánesi (A janicsárok jégverme). 50. Jehudilár máháleszi dir (A zsidók negyede). 51. Erdel kuleszi (Erdélyi bástya). 52. Mahmud pasa kuleszi (Mahmud pasa tornya). 53. Bécs kapiszu (Bécsi kapu [Szombat kapu]). 54. Azáblár buz-hánesi (Az aszabok jégverme). 55. Jenicseri agaszi joli dir (A janicsár aga utcája). 56. Murád pasa kuleszi (Murád pasa bástyája). 57. Hádzi aga dzsámi. 58. Szijavus pasa kuleszi (Sziavus pasa bástyája). 59. Hamam joli dir (Fürdő utca). 60. Fátiha (Fetiha?) dzsámi (Győzelmi mecset). 61. Toprak kuleszi joli dir (A földbástya útja). 62. Toprak kuleszi (Föld- [Esztergomi] bástya). 63. Veli bej kuleszi (Veli bég tornya). 64. Eksi ás kuleszi (Savanyú étel tornya). 65. Fevdkubbe dzsámi (Halálkúpolás mecset [?]).

Megjegyzések: 1. Marsigli a Belsővár (ics-kále, vagy hiszárpece) védőőrségét nem közli, ezért ennek rendjére más forrásokból következtethetünk. 2. Majdnem teljesen biztos, hogy Marsigli a kapi-kuluk fogalomkörébe itt más zsoldosokat is beleért (aszabok, martalócok, gүнüllük, beslik, fáriszok, delik stb.)

szipáhijai nyertek beosztást; r) a nagy Esztergomi rondellához (toprak-kuleszi) Abdi pasa portai ágense került, akinek janicsárokat és ruméliai szipáhiakat rendeltek alá; s) a Veli bég rondellán a veteránok és öregek (mázuldzsik) hadakoztak; t) a Savanyú étel tornyánál a Nógrád és Esztergom váraiból Budára került katonák hárfították el az ellenség támadásait; u) a Belsővár védelmét — az összes objektumokat beleértve — (jeni mahalle, Urudzs aga tabieszi, Ali pasa rondella, a két — kicsi és nagy — frengi rondella, Karakas pasa rondella, Kirohanási vagy Fellegvár kapu, nyugati zwinger stb.) az Erdélyi bástyáról átvezényelt Iszmail pasa védelmezte a Belsővárban lakó, illetve itt szolgáló katonákkal: az arzenál és fegyvertár fegyverműveseivel, ágyúöntőivel, lőpormolnáraival, szekeresekkel, hidászokkal, egyéb műszakiakkal, akikhez később csatlakoztak az Istálló bölmesziből felhúzódo janicsárok és szipáhiak. A Belsővár védőinek elosztására Marsigli térképén nem találunk adatokat és de aligha lehetett Abdinak más alternatívája, mint amit leírtunk.¹²⁸ Az erőelosztásból kitűnik, hogy a Kelenföldön állomásozó ruméliaiakon kívül a budai pasalik szandzsákjai közül csak déli irányból érkeztek be szipáhiak, bár van olyan adat, hogy Eger felől is sikerült bizo-

128 V. ö. Veress: i. m. 42—48. o. és Sugár: i. m. 104., 122., 158. o.

nyos erőknek áttörniük; de a Fehérvár irányából érkezőket Bottyán esztergomi huszárcapitány (a későbbi kuruc brigadéros) — együttműködve Miksa Emánuel bajor választófejedelem lovasaival — két tűz közé szorította. Ezután a szemfüles Bottyán — segítségül hívva a naszádosokat — Csepelt rohanta meg, s az ottani török őrseget levágta, majd az oda menekített családokat és értékeket zsákmányul ejtette.

A korabeli nyugati hadtudósok és az „oszmán kérdéssel” foglalkozó olyan kiváló polihisztorok, mint pl. a méltánytalanul elfelejtett magyar Decsy Sámuel volt, Budavár 1684. évi sikeres és az 1686. évi hosszú ideig tartó török védelmét olyan tényezőkben látják, mint a védők sokasága (?), vitézsége és az abból eredő fanatizmus, hogy Budához a másfél évszázados török hódoltság alatt számos iszlám tradíció kötődött (pl. Gürz Éliás, Hizrbaba, Gülbaba legendás alakjai, a mecsetek, medreszék, szegénykonyhák stb.), a felhalmozott készletek nagysága és védelmi rendszabályaik aktív volta. A vár védműveinek korszerűtlenségét — de egyben a hadiépítészeti természeti tényezőinek előnyös voltát szinte minden — régi és új — szerző kihangsúlyozza.¹²⁹

Buda védőrségének rendkívüli bátorságát és padisahjukhoz való töretlen hűségét ellenfeleik is elismerik, noha a keresztény táborba kiszökött (különösen délszláv) elemekről is gyakorta hírt adnak. Az úni „Gábor szabó” nevű informátorról — aki a szeptember 2-i győztes roham után örökre eltűnt — tudni vélik, hogy örmény lett volna.¹³⁰ A Marsigli jelentéseit és feljegyzéseit tömörítő Veress Endre a következők szerint foglalja össze a török védelem rendszabályait: „A törökök hadi taktikája,... egyrészt abból áll, hogy a védőket a vár körül palánkszerűen készített mély árkokkal fedezik, másfelől az ostromlókat folytonos kirohanásokkal zavarják. Ezeket rendszeresen korán hajnalban végezték előbb gyalogsággal s utána lovasokkal, kivont karddal s iszonyú ordítással lepvén meg a szárnyakat, amint észrevették, hogy meglazultak vagy fedezetlenek. — E módszerrel rémítő pusztítást tettek az ostromlók seregében, mely sokszor kimerülten hevert, vagy egész éjjel dolgozva a nappal tönkretett állások kijavításán, csüggedten fogadta a támadást. De a török kincstár... minden levágott főért két zecchinót fizetett, a mi... buzdítá a katonákat... e jövedelmező, de önkéntes haditettre.”¹³¹ Megjegyzendő, hogy a Szent Liga csapatainak parancsnokságai szintén fizettek a bemutatott török fejekért. A védelem általános módszerei voltak még: az egyes falszakaszokon kiépített tüzelőállásokból pásztázó ösztüzek lövése, melyek során előszeretettel használtak kartácsot és gyújtólövedéket; a gránátosok különféle bombáinak és petárdáinak dobása, katapultálása és lövése; a rondellákban és veszélyeztetett falszakaszokban kiépített „aknahallgató kamrákból” az ellenséges aknák irányának megállapítása és ellenaknákkal való semlegesítése. Az aknaharcban rendkívül gyorsan reagáltak úgy is az ellenség akcióira, hogy a falrombolás által okozott törések („Brech-”ek) alá romboló-, vagy órák alatt elkészíthető szóróaknákat ástak, melyeket akkor robbantottak, amikor a rohamoszlop zöme az aknák fölé érkezett. Előre elkészített romboló-, közömbösítő- és szóróaknákkal tulajdonképpen valamennyi exponált helyen rendelkeztek. A kitörések egyik célja az elért ágyúk gyújtónyílásainak „beszegezése” volt. Saját lövegeik közül a bölmékben és ritirátákban sokat úgy helyeztek el, hogy oldalazó tüzet lőhessenek a benyomult, vagy befészkelődött ellenségre. A sáncmunkákkal elfoglalt, vagy rohamra gyülekező keresztény katonákat hatalmas kövek legördítésével, égő szurokkozorúkkal és gyantás, kénés anyagokkal töltött és meggyújtott bórzsákokkal, égő fagerendákkal zavarták. Alkalmazták a falak előtt álcázva meghúzódó fegyveres cso-

129 Decsy: i. m. II. 437.—439 o.; Marsigli Buda 1686-os visszavételének értékelésekor így írt: „A folytonos tüzelés mindjobban meggyöngíté a falakat, s habár a törököknek annyi volt is élelmök, hogy három várnak is elég lett volna, kimerülten várták az elkerülhetetlen utolsó ostromot... A főrendellának egy akkora résén rohantak fel, melyen alig két ember férhetett be...” (Veress: i. m. 62. o.)

130 R. Várkonyi: i. m. 318.. 326. o.

131 Veress: i. m. 62. o.

portjaiknak — a tüzéséggel és aknászokkal egybehangolt — akcióit is. A Szent Liga csapatainak tüzésége, illetve ügyetlen vallon aknászai által tört, illetve robbantott falrések mögé haladéktalanul gerendákból ácsolt, vesszőfonatból előre elkészített falazatot (sövényt) emeltek, amelyek elé szóróaknákat ástak és sáncot emeltek.¹³²

Az ostrom eseményei lényegében közismertek. Ezért mi csupán a védelem „érdekességei” szempontjából vesszük kissé szemügyre e folyamatot. Június 23-án a Vízi- és Alsóvárost a török jelentősebb ellenállás nélkül feladta, pedig kezére játszott, hogy a Kakas kapura a támadók által akasztott petárda csődöt mondott. Június 29-éig kölcsönös lövöldözések és vállalkozások történtek, melyeket éjjel — feltehetően szíriai mesaledzsik — tüzelőanyagok égetésével világítottak meg. 29-én a Síkság (Ova-) kapun kitörő 600 gyalogos és 300 lovas nagy pusztítást végzett a sáncmunkát végzők között, melyet július 5-én a Bécsi kapunál ismételték meg, de itt kudarcot vallottak. Ahogy a sáncok közeledtek a kiszemelt falszakaszok irányába, a harc hevessége úgy növekedett. Ebben az időszakban vetették be először Gonzales „abroncsolt gömbjeit”, melyek, szikrákat szórva, romboló és gyújtóhatást értek el egyszerre. Erről az időről írja az öreg Schulhof Izsák budai rabbi, hogy „...azt mondtuk este, bárcsak reggel lenne, reggel pedig, hogy este.”¹³³ Július 13-án az északi védőszakaszon három oszlop megrohamozta a réseket. Meszlényi így jellemzi a védelmet: „...a várból... égető szurokkeszorúk, meggyújtott lőporzsákok és gyantaporlángok tucatjával szórták őket vissza... a janicsárok vasgyűrűbe fogták őket, s irtózatossá kéztusa fejlődött ki közöttük. ...vulkánfelületen jártak lent, hisz... az aknák felrobbantása röpitette őket a levegőbe.”¹³⁴ Az 1 400 keresztény és 300 török életébe került, de másfél óra alatt kifulladt roham döbbsentette rá a lotharingiai herceg vezérkarát egyfelől arra, hogy ritirátával állnak szemben; másfelől pedig arra, amit Károlyi Árpád így fogalmaz meg: Az Esztergomi „...üres rondellának... meg van az az előnye, hogy a rajta tört résbe a támadófél igen nehezen tudja befészkelni magát, a levegőbe nem tud logement- építeni, ütegeit... nem tudja elhelyezni kellő talaj, padló hijján... a megfészkelés, ütegállítást olyan nagy emberáldozatba került, hogy... kénytelen a már elfoglalt részt otthagyni.”¹³⁵

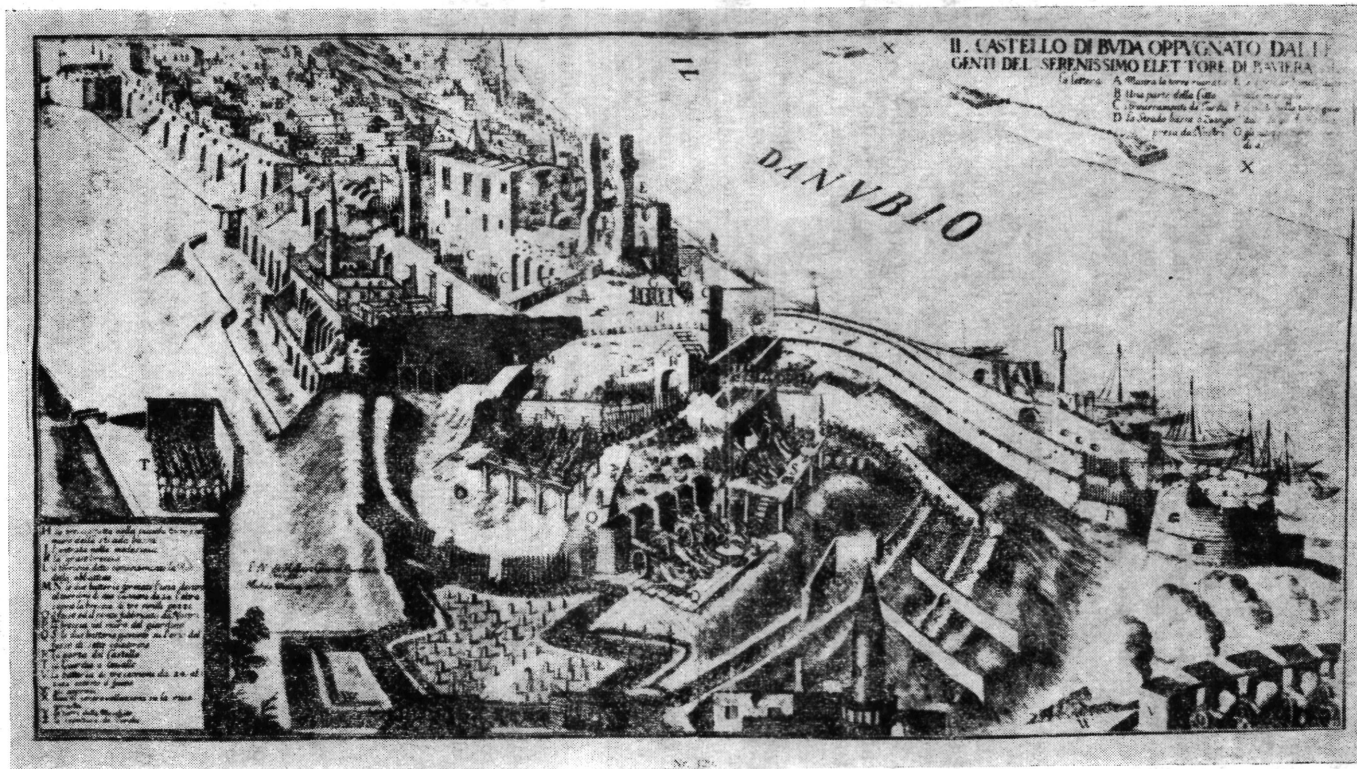
A július 16-án éjjel a nagy frengi rondella ellen végrehajtott eredményes bajor roham révén befészkelődött katonákat és tűzeszközöket Iszmail pasa hadinépe a 22-én hajnalban végrehajtott ellenlökéssel visszavetette. Röviddel ezután csapódott be az a bizonyos ominózus lövedék a hadszertárba, amely, az ott tárolt lőport felrobbantva, másfélezer török katonát és lakost ölt meg. Abdi ezután, minden ágyúját elsüttetve, visszautasította a megadásra való felszólítást és a leomlott falrész fölé többsoros, cölöpökkel megtűzdelt sáncot építtetett, 25-én pedig északon kirohanást szervezett. E napon a nagy frengi rondella, a déli bajor támadás irányában, hosszú szakaszon leomlott. A gyorsan mögéje épített cölöpsor felgyújtásával mutatta be először „Tüzes Gábor” (Rafael Gabrielli nizzai szerzetes) olthatatlan tüzes szerszámát, aminek az ellenszerét a törökök nem tudták feltalálni. Az első összehangolt roham időpontjáig, július 27-ig, a rések lezárása és elaknásítása, próbarohamok visszaverése folyt. A Bécsi kapu előtt épített minaret karcsú tornyát a várbelieknek kellett kilőni, mert a keresztények tűzvezetési pontként használták. Abdi felderítő rendszere jól működött, de egyre szaporodott az árulók száma is. Pontos értesülései voltak Oszmán pasa, egri helytartó seregének szétveréséről, Szári Szulejmán felmentő hadának mozdulatairól, sőt a Károly herceg által megépíttetett külső körsánc (circumvallatio) pontos nyomvonaláról és erősebb szakaszairól. Több alkalommal provokátorokat küldött a két fővezérhez, akik kirohanásokat jeleztek, melyek vagy

132 Uo. *Decsy*: i. m. 437—440. o.; *Meszlényi*: i. m. 174—175. o.

133 *Gyurits*: i. m. 70. o.; *Schulhof*: i. m. 25—26., 32. o.

134 *Meszlényi*: i. m. 179. o.

135 Idézi *Szentneményi*: i. m. 109. o.

(Dr. Szentneményi Béla: *Budavár hadiépítészete* [Bp., 1950.] c. munkája nyomán)

nem akkor következtek be, vagy az estére mondott akció kora hajnalban, a török részéről eredményesen, került végrehajtásra. A július 27-i általános roham elhárításáról Meszlényi így ír: „Az egész vár népe harcossá lesz. Asszonyok, gyermekek és öregek... hordják és szórják le a köveket, szurokkoszorúkat és kézigránátokat. Még a zsidóknak is megjön a bátorságuk. Míg az egyik része tisztos távolságból aranyai csörgetésével bátorítja a pogányt a kitartásra, a másik hozzászegődik és hihetetlen elszántsággal veri vissza... a támadókat.”¹³⁶ (Tudjuk, hogy az oszmánoknál dzsizjét, a nyugati keresztény államokban „tolarenciapénzt” kellett fizetniük a zsidóknak. De amíg az oszmánok a zsidó dzimmit engedték tevékenykedni, nyugaton senki sem védte őket a pogromoktól, ezért sokan jöttek nyugatról Budára.) Schulhof szinte költőien ír erről: „...lakozásunk viruló volt, akár a zöldellő olajfa, biztonságos és nyugalmas...”¹³⁷

3 600 keresztény és 2 500 török halott, vagy sérült árán északon a külső fal mögé, délen a nagy frengi rondellába jutottak be a szövetségesek. A Duna felől intézett megtévesztő támadás a várórséget átcsoportosításra készítette, s így ez 600 magyar hajdú és sajkás életébe került.

Az augusztus 3-i újabb általános roham eredményeként északon a Szijavus és Murád pasa rondellák bölméibe, délen a Piros Palota termeibe fészkeltek be magukat a szövetséges rohamoszlopok. Ismail pasa azonban koncentrált ellenlökéssel ismét visszavetette a bajorokat a nagy frengi bástyában kiépített harántsáncaikba. Augusztus 14-én sor került a Szulejmán nagyvezír erői és a külső körsáncba vezényelt csapatok összeütközésére. A 60—70 000 főre becsült oszmán sereg — melyben a többség bizonyára alacsony harcértékű dzseláli és szerat-kullári volt — Budaörs és Torbágy között akarta áttörni a körsáncot, de a Szent Liga dragonyosai, vértesei és huszárai végül elreteszelték az útjukat, s a csata sokáig ingadozó kimenetelű ezzel eldöntötték. Az oszmán támadó csoportosítás parancsnoka, Ali pasa, így mentegőzött Szári Szulejmán előtt: „Vezirem! Oroszlánként harcoltak a padisáh katonái. Két pasa és kétezer janicsár vértanú lett, a janicsár aga súlyosan megsebesült. A hitetlenek ördögök!” Ali pasát még ott, a nagyvezír sátra előtt megfojtották.¹³⁸ Újabban a török hadtörténészek a kahlenbergi csata elvesztéséért és Buda felmentési kísérletének meghiúsulásáért is részben a budai pasákat, részben a tatárokat teszik felelőssé.¹³⁹

Közben a Buda alatt levő, illetve oda vezényelt összes ostromló munkáskéz azon szorgoskodott, hogy az Esztergomi rondella belsejét földdel, kavicssal, náddal feltöltse és felületét gerendákkal áthidalja. Ugyanezzel kísérleteztek a Szijavus és Murád pasa rondellák bölméiben is. Az északi ritiráta árkaiknak feltöltését — fával és náddal — a magyar hajdúk és odavezényelt parasztok vállalták. A nagy forráság azonban a zöld növényeket hamar kiszáritotta, ezért Abdi pasa emberei szurokkoszorúkkal, lőporral és gyantával töltött kecskebőr zsákokkal, égő rőzsekötegekkel minden éghető anyagot felgyújtottak, s a füst napokig elhomályosította a szikrázó napot is. Augusztus 20-án és 29-én Szári Szulejmán lovas szerdengecstiket akart bejuttatni a várba. Az előző időpontban az osztag 2000 lovasából (szerdengecstik, gүнüllük és szipáhik) 200 fő jutott be a várba; az utóbbi napon 3000 szerdengecsti észak felé kerülte meg a körsáncot, de mivel Károly herceg sajkásai elfogták a bűvárt, aki a Dunán vitte volna Szulejmán nagyvezírhez Abdinak azt a javaslatát, hogy a Kakas kapu felől kísérletezzen, ezt az osztagot várták és teljesen felmorzsolták (nyilvánvaló, hogy Abdi egyidejűleg több futárt is indított a nagyvezírhez).

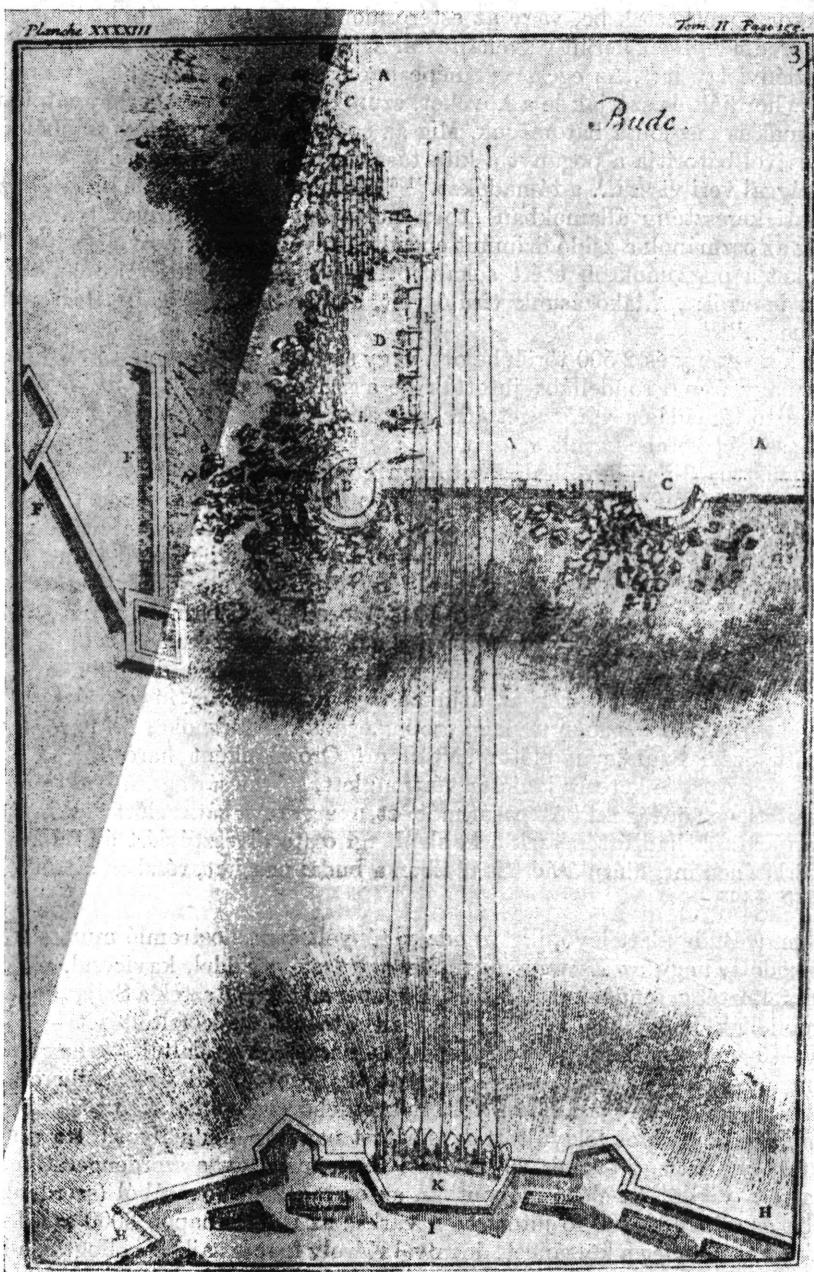
Már a júniusi, júliusi kirohanásokban feltűnt egy rendkívül vitéz török tiszt, akit

136 *Meszlényi*: i. m. 192. o.

137 *Schulhof*: i. m. 5. o.

138 *R. Várkonyi*: i. m. 305—306. o.

139 V. ö. a 47. jegyzettel. L. még *R. Várkonyi*: i. m. 298. o.

(Dr. Veress Endre: *Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései...* [Bp., 1907.] c. műve nyomán)

— mivel elvesztett balkeze helyén ezüstből pótoltt műkéz volt — Csolak (Csonka) bégnek neveztek. Sorsát azért **vázoljuk**, mert sok török vezető élete hasonlít az övéhez. Ez az illusztris katona **Boszniában** született, de négyéves korától nagybátyjánál, Buda egyik lovassági ágájánál nevelkedett, s így törökül, magyarul és a délszlávok

nyelvén is megtanult beszélni. Még 20 éves kora előtt nagybátyja révén Nógrád várának egyik tisztje, majd szandzsákbégje lett. Nyelvtudása folytán előbb a Thököly-felkelés török összekötője volt, majd az 1683-i (bécsi) hadjáratban számos esetben tolmácsként alkalmazták, ezért a császári hadvezetés is megismerte e rendkívül elmés és vitéz katonát. 1685. augusztus 26-án Csonka bég felrobbantatta Nógrád várát, s a menthető hadfelszereléssel — közte a tüzérsgel — Budára vonult. Abdi pasa itt a Savanyú étel rondella környékét védelmező, Újvárról, Esztergomból és Nógrádból Budára sodródott török katonák parancsnokává nevezte ki. Csonka bég rövidesen Abdurrahman egyik legfőbb támaszává vált, s mivel — különösen a kirohanásoknál — teljhatalommal rendelkezhetett, továbbá Abdi fokozatosan bevonta őt elhatározásainak meghozatalába, a katonák „vicepasának” kezdték nevezni. Ez a spontán módon kiérdemelt cím nem egyezett meg sem Iszmail pasa (aki feltehetőleg Abdi „műteszellig”-je volt; a pasa halála, vagy áthelyezése esetén az új pasa beérkeztéig vitte volna az ügyeket), sem a „kapi kaja” (a portai ágens, akiről tudjuk, hogy az Esztergom bástya védelmét vezette) rangjával, hanem véletlenszerűen alakult ki. Karl Tepy osztrák oszmanológus szerint egyedül Iszhakcsali Mehmed janicsár aga (feltehetően a didjár) látott riválist Csonka bégben. Budavár elfoglalása után Csonka bég élve került a lotharingiai herceg csapatainak fogságába, ahonnan Bécsbe vitték. 1696-ban, családjával együtt, áttért a keresztény hitre. 1702-ben — Leopold Freiherr von Zungenberg néven — egy császári huszárezred parancsnokává nevezték ki és a francia hadszíntérre vezényelték, ahol jelentős haditetteket hajtott végre.¹⁴⁰

Visszatérve Buda ostromának konkrét eseményeihez: a Szent Liga csapatainak újabb, általános rohamáról Abdi aligha tudott valamit, mert egyfelől az ostromrend felvételét megtevesztő manőverekkel, másfelől napokig tartó fergeteges ágyútűzzel álcázták. Az is valószínű, hogy a derék budai pasa és Szári Szulejmán között mindenféle megbízható összeköttetés megszakadt. A szeptember 2-i rohamról Marsigli ezt írja: „A keresztény csapatok kitartó ostroma végre mégis czélt ért... habár a törököknek annyi volt az élelmök, hogy három várnak is elég lett volna, kimerülten várták az elkerülhetetlen utolsó rohamot, mely 1686 szeptember másodikán délben kezdődött. A főrendellának (Esztergomi rondella — G. T.) egy akkora résén rohantak fel, melyen alig két ember férhetett be, s amikor báró Asti a maga szakaszával elsőnek bejutott, a sokat szenvedett vár végre visszakerült a keresztények kezébe.”¹⁴¹ Mondanunk sem kell, hogy Marsigli — bármily precíz hadmérnök és haditudósító volt — a szeptember 2-i roham leírásában több vonatkozásban tévedett. D’Asti, a 30 éves olasz báró, alezredes, minden korábbi rohamban résztvett, s így szeptember 2-án eleve sérülten vezette a legveszélyesebb feladattal megbízott rohamoszlopot. Biztosan tudjuk, hogy a kijelölt „Brech”-et ő nem érte el, mert újabb lövedékektől találva összeesett.¹⁴² Osztaga viszont elsők között tört be az Alsóvárba. A fiatal báró sírja ma a Mátyás-templom alagsorában található. A másik tévedés abban rejlik, hogy bár viszonylag nem egyidejűleg, de több ponton is betörték a keresztény rohamoszlopok a várba.¹⁴³ Abdi úgy gondolta, hogy a ritiráta harmadik fala felfogja a támadást. Amikor ezt áttörték, a mai Táncsics Mihály utcán hátrálni kezdett, s ezt látva a török katonák a Vízivároson át menekülni kezdtek, vagy a pincékbe rejtőzködtek el. Abdi — saját kapi khalkijától körülfogva — a mai Szentháromság térig hátrált, majd ott belerohant a keresztény katonák feléje tartott pengéibe. Ezen állításunktól eltér a Szijavus pasa rondellán levő emlékmű szövege. A legenda

¹⁴⁰ Karl Tepy: Mehmed Colak Beg—Leopold Freiherr von Zungenberg. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte (MIOG). 1972. I. folgt. 113—155. o.

¹⁴¹ Veress: i. m. 62. o.

¹⁴² Dr. Lukinich és Markó Árpád: Sorsdöntő csaták. Bp., é. n. I. k. 174. o.

¹⁴³ Ifj. Barta: i. m. 215—220. o.

Abdival ugyanazt mondatja, amit abban az időben minden olyan török parancsnok elmondott volna, aki nem adta meg magát: „...ha nem tudtam megvédeni a rám bízott várat, akkor pusztuljak magam is itt!” Károly herceg rohamoszlopai és behatoló tartalékai, a mai Dísz téren összpontosulva, újabb rohamukkal segítettek Miksa Emánuel bajor seregeinek birtokba venni a Belsővárat. Ami ezután következett, azt olvassuk el a túlélő Schulhof Izsák krónikájából. Amikor Iszhakcsali Mehmed janicsár odzszak-ágát Károly herceg elé vezették, talán a következőket mondta neki: „Hiszem, hogy nem fogsz hatalmaddal visszaélni, s habár le is győztél bennünket, becsülni fogod..., hogy katonák vagyunk, mert magad is az vagy!”¹⁴⁴ Egy másik változat szerint foglyulejtőinek ezt mondta volna: „...ma néktek szolgált a szerencse, de holnapra a kocka megfordulhat és én... benneteket megöllek!”¹⁴⁵

A szemtanúk Buda várát, meghódított és felgyújtott állapotában, belülről kivilágított koponyához hasonlították, mások azt írták róla, hogy: „miserabilis rerum faciens”, vagyis százalmas látványt mutat.¹⁴⁶ Amikor Marsigli, fogoly török tisztjeivel, corvinák után kutatva, belépett az égő Piros Palota kapuján, talán szemébe ötlött az egyik falon a következő vers:

„Hitharcosok szállása ez, bégem! más *sohase* lesz;
itt, ha zsarnok leszel, jó végű nem lehetsz!”¹⁴⁷

Тибор Генерал

ВОЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БУДЫ И ОБСТРОЯТЕЛЬСТВА ЕЁ ЗАЩИТЫ В ПЕРИОД УПАДКА ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ В ХОДЕ ОСАДЫ 1686 ГОДА

Резюме

Начиная с конца XVI века классические институты османского государства и его вооруженных сил, благодаря которым из мелкого кочевого племени возникла могущественная мировая империя, пришли в состояние упадка. Причины этого упадка коренились в хроническом финансовом кризисе, который быстро погубил слой военнотружеников-бенефициаров, а обесценивание денег побуждало наемные элементы к постоянным мятежам. Солдаты, завербованные из безземельной анатолийской молодежи, после войны были уволены без выплаты им наемного жалования, и эти элементы — «джелали» — своими разбоями держали в постоянном страхе население страны. Фанатические «факи», расстреливаемые янычарами, отклонили все предложения реформ. Бунтовавшие вооруженные силы можно было усмирить лишь в период военных походов, поэтому завоевания османской империи в XVII веке (покорение Креты, Азербайджана, Подолии, взятие города Канижа, Уйвар и т. д.) отчасти объяснялись тем, что военное руководство нуждалось в добыче и необходимо было найти применение сил войскам. В середине XVII века политическое соотношение сил в Европе изменилось. Гегемония перешла в руки Англии, а раздробленная Германско—Римская Империя была зажата между двух огней сотрудничества Франции и Османской империи. Венский двор осознал слабость османских вооруженных сил лишь в 1783 году после венской, а затем парканьской своей победы, несмотря на то, что уже в 1764 году уже была выиграна битва у турок при Сентготтхарде. Государства, объединившиеся в «Святой Лиге» приняли твердое решение отгеснить турок. Несмотря на то, что в 1784 году союзники потерпели поражение под Будой, на следующий год они продолжали военную кампанию против турок и осуществили стратегическое окружение Буды, создав тем самым условия для новой, более успешной осады города.

Еще до прихода к власти нового паши Буды Абдурахмана в крепость прибыл военный инженер Кесе Сиявус ага, который за счет применения ряда новых фортификационных эле-

144 Iszhakcsali Mehmed nevét *Karl Tepy* említi. i. m. 122. o. (52. jegyzet); *Sugár*: i. m. 161. o. Csonka béggel mondatja az illusztris szöveget, melyről Karl Tepy nem tesz említést.

145 *Decsy*: i. m. II. 438—439. o.

146 *Dr. Lukács Imre és Markó Árpád*: i. m. I. k. 477. o. (Koháry levele)

147 *Evlia*: 266. o. Kiemelés a szerzőtől.

ментов (двойных и тройных стен, строительства башен, ловушек, ворот, барьеров, минных шахт и т. д.) повысил неприступность крепости, главная сила которой в противостоянии осаде крылась, между прочим, в естественных факторах. Оборонительные сооружения крепости того времени известны главным образом из описания Челеби Эвила от 1763 года и из эскизов графа Марштли от 1783 года, эти последние в 1686 году — в дни после взятия крепости — он дополнил с привлечением турецких офицеров, и на одном из чертежей он зафиксировал также и разделение оборонительных сил. За наружную оборону Буды несли ответственность воины-спахи, владевшие пашаликским районом Буды, которые взаимодействовали с вспомогательными пограничными слугами («сераткуллари»), укравшимися в крепостях за брустверами и за частоколом. На оборону Буды ежегодно из Румелии командировали значительный контингент войск, которые вербовались на поле Киле (Келенфельд). Первоначальный гарнизон Буды и Пешта подчинялись «диздар»-у, которого зачастую назначали из штаба янычар аги. Диздар принимал приказ от паши лишь в том случае, если тот получал значки из сердолика от султана. Диздару войска подчинялись посредством 20 военачальников — ага крепости. В гарнизон крепости входило также т. н. «войнство паши», которое получало жалование из доходов будайского «дома» паши, этот контингент поставлял и латников за определенную предписанную плату.

Абдурахман организовал защиту крепости, используя все приемы крепостных войн, которые были усвоены им в ходе двадцатилетней осады Креты (Кандиа), а также во время защиты Каменца. Поражению организованной им обороны содействовало то, что спасательное войско великого визиря Сари Сулеймана было не способно прорвать наружный шанец и не могло также подослать подкрепление в крепость. Турки еще не привыкли отражать бомбы «в обручах» Гонзалеса и бороться с негасимой взрывательной смесью фратера Габриэли. Однако в борьбе с минами они высоко превзошли осадные войска. Многие из бывших турецких защитников крепости позднее получили высокие военные посты в императорской армии. Одним из самых известных среди них был Чонка-бег (Чулак) или «виде паша», который под именем Леопольда фон Цунгаберга сражался против французов во главе одного гусарского полка.

Tibor General

DIE MILITÄRISCHE LAGE VON BUDA IM VERFALLENDEN OSMANISCHEN REICH UND DIE UMSTÄNDE SEINER VERTEIDIGUNG WÄHREND DER BELAGERUNG VON 1686

Resümee

Vom Ende des 15-ten Jahrhunderts an gerieten die klassischen Institutionen des osmanischen Staates und Heeres, durch denen sich ein Weltreich aus einem winzigen Nomadenstamm gebildete, in den Zustand des Verfalls. Die Wurzel des Verfalls war die chronische Finanzkrise, die die Pfründe besitzende Soldatenschicht schnell ruinierte und die Geldentwertung bewegte die Söldnerelemente zu ständiger Meuterei. Die aus den Besitzlosen Jungen von Anatolien angeworbenen Soldaten wurden nach dem Krieg — mit ihrem Soldrückstand — entlassen und diese Elementen, die „dselalis“, haben die Bevölkerung durch ihre Wegelagerungen in Schrecken versetzt. Die phanatistischen „Fakhis“ haben alle Reformen zurückgewiesen wodurch sie die Janitsaren erregt haben. Das meuternde Heer konnte nur zur Zeit der Feldzüge besänftigt werden, so sind die osmanischen Eroberungen des 17-ten Jahrhunderts (Kreta, Aserbaitsan, Podolia, Kanizza, Újvár usw.) teilweise dem zu verdanken, daß die Heeresführung Beute aufbringen und ihre Truppen anwenden mußte. Um die Mitte des 17-ten Jahrhunderts veränderten sich die politischen Kraftlinien Europas. Die Hegemonie glitt in die Hände Englands herüber, das aufgetriebene Deutsch-Römisches Kaiserreich wurde von der französisch-osmanischen Zusammenarbeit zwischen zwei Feuer eingeklemmt.

Der Wiener Hof hat die Schwäche des osmanischen Heeres erst nach seinen Siegen von Wien und Párkány im Jahre 1783 erkannt, obwohl er bereits im Jahre 1764 eine Schlacht bei Szentgotthárd gegen es gewonnen hat. Die sich in die Heilige Liga zusammengeschlossene Staaten haben sich entschlossen, die Türken zurückzudrängen. Obwohl die Alliierten im Jahre 1784 bei Buda versagten, haben sie den Feldzug gegen die Türken nächstes Jahr fortgesetzt. Sie haben die strategische Umzingelung von Buda durchgeführt, wodurch sie die Voraussetzung einer folgenden, erfolgreichen Belagerung erschafft haben.

Noch bevor der Ankunft von Abdurahman, dem neuen Pasha von Buda ist Kösse Sijavus, ein Ingenieuroffizier in die Burg gekommen, der durch vielen neuen kriegsarchitektonischen Elementen (Doppel- und Dreierwände, Türme, Fallen, Tore, Schachtborungen, Schranken

usw.) die Widerstandsfähigkeit der Burg erhöhte, deren größte Stärke sonst in Naturfaktoren war. Die zeitgenössischen Verteidigungswerke der Burg sind hauptsächlich aus der Beschreibung von Evlia Chelebi vom Jahre 1763 und aus der Zeichnung vom Graf Marschigli vom Jahre 1783 bekannt. Die äußere Verteidigung von Buda wurde von den spahi Soldaten der Paschalik von Buda besorgt. Sie haben mit den in den Burgen, Gesimsen und Planken stationierenden granzdienern (Seratkullari) zusammengearbeitet. Für die Verteidigung von Buda wurde jährlich ein beträchtliches Truppenkontingent aus Rumänien beordert, das auf der Wiese von Kiele (Kelenföld) lagerte. Die originelle Garnison von Buda u. Pest gehorchte dem „Disdar“, der oft aus dem Stab des Janitsaragas beordert wurde. Der „Disdar“ nahm das Befehl des Paschas erst dann an, wenn der letzterwähnte serdari Abzeichen von dem Sultan bekommen hat. Die Truppen waren dem Disdar durch etwa 20 Burgagas untergeordnet. Zur Garnison gehörten noch die sog. „Pascha-Soldaten“, deren Sold vom Einkommendes „has“ Landgutes des Paschas von Buda bezahlt wurde oder die nach dem vorgeschriebenen Ertrag als gepanzter Reiter (dsebelü) von dem Pascha gestellt wurden.

Abdurahman organisierte die Verteidigung mit Benützung aller damals bekannten Kniffe des Festungskrieges, die er während der zwanzigjährigen Belagerung von Kreta („Kandia“) und während der Verteidigung von Kameniets erlernt hat.

Zu seiner Niederlage ist auch beigetragen, daß Sari Sulajman, der Großvesir der Entsatzarmee den äußeren Rundwall weder durchbrechen noch eine Verstärkung in die Burg verschaffen konnte. Die „Reifenbombe“ von Gonzales und die unlöschbare Zündmischung vom Frater Gabrielli waren für die Türken ungewöhnlich. Im Minenkampf haben sie dagegen die Belagerungsarmee weit überholt. Vielen aus der türkischen Schutzwache haben später höhere Offizierstellen in der kaiserlichen Armee erreicht. Der berühmteste von ihnen war Beg Tsonka (Tsolak) der „Pascha vide“, der unter dem Namen Leopold von Zungaberg an der Spitze eines Husarenregiments gegen den Franzosen gekämpft hat.